

BAĞIMSIZLIKLAR SONRASI TÜRKİSTAN'DA RUS SİYASETİ

Hasan Ali KARASAR*

With the five countries of Central Asia's gaining independence from Russia, new page has opened in Eurasian geography. On the one hand independence and democracy winds blow, on the other hand concerns about stability and balance seek these newly independent countries on other regional powers, including Russia and Turkey and the USA. In the article Russia's Central Asian policy in the input of the concentrate and current events and the important which determines the future of Central Asia is discussed.

Giriş

Orta Asya'daki beş cumhuriyetin, doğrudan kendi mücadeleleri sonucu olmasa da, 1991 yılında, bağımsızlıklarını kazanmaları ile, Avrasya coğrafyasında yeni bir sayfa açılmıştır. Bir yandan bağımsızlık ve demokrasi rüzgarları eserken, diğer bir yandan da istikrar ve denge endişeleri gerek bu ülkeleri ve gerekse, Rusya ve Türkiye dahil, bölge ülkeleri ile "süper güç"leri ciddi arayışlara sevk etmiştir. Bu makalede, bağımsızlıktan sonraki dönemde, özellikle Rusların Orta Asya siyaseti, somut ve güncel olaylar ışığında değerlendirilmeye; gözlenen ve ileride gözlenebileceği düşünülen önemli etkileri belirlenmeye, bu konularda ipuçları verilmeye çalışılmıştır.

Bağımsızlık Öncesi Durum ve Sovyet Politikası

Orta Asya, Sovyet yönetimine girmeden önce, az ya da çok bir bütünlük sergilemekte, bir İslam ve Türk üst kimliği çevresinde, Türkistan adlı coğrafi ve siyasi bölgeyi temsil etmekteydi. Ancak Sovyetler, bu bütünlüğü bozarak, bölgeyi küçük ve kolay yönetilebilir

* Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Avrasya Dosyası, Rusya Özel, Kış 2001, Cilt: 6, Sayı: 4, s. 220-271.

parçalara ayırmak sureti ile "natsionalnaya gosudarstvennost" dedikleri milli hükümetleri kurmuşlardır. "Diyalekten milli dil", "kabilelerden milli devlet" yaratmak olarak özetlenebilecek bu "Stalinist milliyetler siyaseti" bugün karşılaşılan pek çok meselenin de kökenini teşkil etmektedir.¹ (Bu husus Rus literatüründe razmejvaniye -1924- başlığı altında oldukça derinlemesine incelenmiştir.)

Sovyet Hakimiyeti altındaki Orta Asya, milli kimliklerin üzerinde oynandığı, kabile, klan, aile bağlarının yeniden düzenlendiği, bir kısım alt kimliklerin kayırıldığı, bir kısmının ise ezildiği, ağır şehirleşme şartları altında bir kısmının tümünden yok olduğu bir süreç yaşamıştı. Ancak, Sovyet iktidarı, tüm çabalarına karşın, muhafazakar güney, liberal kuzey, yerleşik ve yarı göçebe unsurların binlerce yıllık geleneklerini fazlaca değiştiremedi. Sovyet iktidarının en güçlü olduğu zamanlarda dahi, toplumun üzerindeki komünist kabuğun altında canlı bir dini ve milli hayatın varlığını sürdürdüğünden bahsetmek mümkündür. Ne var ki, bu milli ve dini hayatın, uygulanan baskı ve yaşatılan kısıtlamalar neticesinde, "hurafeler ve basit duygular"dan öteye gittiğini iddia etmek de o derece güçtür.

Bağımsızlık öncesi Orta Asya'da görülen üç büyük sosyal karşıklığa bir göz atmak, bağımsızlık sırasındaki dinamikleri anlamak açısından faydalı olacaktır. Bunlardan birincisi, Aralık 1986'da Kazakistan'ın başkenti Alma-Ata'da patlak veren öğrenci protestoları olup şu anki Kazak tarihine "Jeltoksan olayları" olarak geçmiş ve milli uyanışın sembolü haline getirilmiştir. Bu olaylar, Kazak asıllı Parti Birinci Sekreteri Dinmuhammed Kunayev'in görevinden alınarak Çuvaş (çoğu yerde Rus asıllı olduğu söylenir) asıllı Gennadi Kolbin'in Kazak KomParti Birinci Sekreterliğine getirilmesine Kunayev klanının tepkisi olarak başlamış, ancak sonrasında Kazak öğrencilerin de katılımı ile büyük nümayişlere dönüşmüştür. Olayların KGB ve İçişleri Bakanlığı'na bağlı güçlerce kanlı bir biçimde bastırılması hem Kazak milliyetçiliğinde ani bir artışa, hem de etnik Rusların korkuya kapılmasına neden olmuştur.

.....
Sovyet Hakimiyeti
altındaki Orta Asya,
milli kimliklerin üzerinde
oynandığı, kabile, klan,
aile bağlarının yeniden
düzenlendiği, bir kısım
alt kimliklerin kayırıldığı,
bir kısmının ise ezildiği,
ağır şehirleşme şartları
altında bir kısmının
tümünden yok olduğu bir
süreç yaşamıştı.

¹ Uwe Halbach, World Politics and Indigenous Development in Central Asia. *Aussenpolitik* IV/92, vol. 43, no. 4, 1992, p. 388.

İkinci büyük karışıklık, Mayıs-Haziran 1989'da Özbekistan'ın Fergana Vadisi'nde 100 civarında insanın hayatını kaybettiği büyük etnik çatışmalarda yaşanmıştır. Bölgedeki Özbek ve Mesket Türklerinin su ve toprak dağılımı üzerindeki anlaşmazlıklarından kaynaklanan çatışmalar, Fergana Vadisinde yaşayan 35 bin Mesket Türkü'nün Güney Kazakistan ve SSCB'nin diğer yerlerine göçü ile neticelendi. Üçüncü karışıklık ise, Haziran-Temmuz 1990'da Kırgızistan'ın Oş bölgesinde bu defa Kırgızlar ile Özbekler arasındaki çatışmalar sonucunda ortaya çıktı. Üzgen bölgedeki çarpışmalarda en az 200 kişi hayatını kaybederken, Fergana Vadisi'nin Kırgızistan tarafının her an Özbekler tarafından karıştırılabileceği gerçeği anlaşıldı.² Herhangi bir Sovyet bölgesi için çok aşırı ve korkutucu sosyal gelişmeler olarak nitelenebilecek bu karışıklıklar, otoriter istikrara tarihi olarak çok daha yatkın Orta Asya için önemli ölçüde ikaz edici gelişmelerdi.

Bütün bu gelişmeler sonunda, özellikle Fergana Vadisi, 1990'lı yılların başından itibaren, Rus Orta Asya siyasetinin odağı konumuna gelmekteydi.

Türkiye'nin İlk Algılamaları

Türkiye'nin ilk zamanlardaki düşüncesi, altyapı problemleri çok az olan Orta Asya ülkelerinin basit birtakım yardımlarla bölgesel güçler haline gelebileceği şeklindeydi.³ Bu düşüncenin "yersizliği" ve "yetersizliği", bugün, bu bölgeyi bilen herkesi hayretlere düşürmektedir!

Bağımsızlıkların kazanılmasını takip eden yıllarda, "laik milliyetçilik" olarak adlandırılacak ideolojinin, bölgenin İslami geçmişi ile yoğrularak bir nevi Türk-İslam sentezi olacak olan doktrinin bölgesel istikrara katkıda bulunacağı düşünüldü. Özellikle 1990'ların ilk yarısında Orta Asya'da düzenlenen Türk konferanslarında işlenen motif, kültürel ve sosyal birliktelik olmuştur.⁴ Ancak, özellikle Orta Asya'da milli kimliklerin güçlendirilmesi pahasına etnik farklılıkların ortaklıklardan daha ön plana çıkarılması, "milli" kimliklerin Sovyet iktidarının icatları olmadığına "ispata" çalışılması neticesinde, milli ve kültürel birliktelik yolunda geriye doğru yol alındığı iddia edilebilir. Bu parçalanmışlık ortamı da Stalinist milliyetler siyasetinin mimarlarının ruhlarını "şad" edecek türdendi!

² Viktor B. Kuvaldin, Post Soviet Moslems at the Crossroads. *Security Dialogue*, vol. 24, bo. 1, March 1993.

³ *Politika Belgesi*. Yeni Türk Cumhuriyetleri'ne Yönelik Siyaset Hedefleri, Stratejiler ve Politika Uygulamaları Koordinasyon Toplantısı. 18 Şubat 1993, T.C. Dışişleri Bakanlığı. Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Toplantı salonu, Kocatepe, Ankara.

⁴ Vitaly Naumkin, Islam in the States of the Former USSR. *ANNALS, AAPSS*, no. 524, November 1992, pp. 138-139.

Rus ve Türk Yaklaşımları

Rusya'nın, şiddet yolu ile olmasa da, ekonomik ve siyasi zorlamalar ile, Orta Asya'da tesirini yeniden hakim kılmaya çalışacağı ve bunda da önemli ölçüde başarılı olacağı önceden tahmin edilen bir gelişme idi. ABD ve Orta Asya yönetimleri de bu tahmine katılıyorlardı. Bu nedenle, siyasi bağımsızlıklarının ekonomik bağımsızlıkla perçinlenmesi hususunda ısrarlı davranıyorlardı.⁵ Ancak, bölgenin coğrafi konumu dünya ile kısa vadede ekonomik entegrasyona mani bir gerçeklik olarak ortada idi. Sonuçta, Rusya, zaten var olan ekonomik entegre yapıyı korumak sureti ile Orta Asya'daki ağırlığını 21. yüzyıla taşımayı başardı.

Yine 1990'ların başında, uluslararası gözlemciler, Rusya ve Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslardaki radikal dini tehlikeye karşı ortak tavır alacakları inancındaydılar. Pan-Türkizm veya benzeri yayılcı bir siyasete ne Türkiye'nin gücünün yeteceği ve ne de buna muktedir kadroların olduğu ABD'li uzmanlar tarafından yakından bilinmekteydi.⁶ Bu tahminler doğru çıkmıştır. Bugün, Rusya ve Türkiye "radikal İslami tehdit" olarak tarif edilen tehlikeye karşı hemen hemen aynı "tutarlılıkta" pozisyon almışlardır.

Kazakistan merkezli olarak, 1990'ların başında, Orta Asya siyasetine giren yeni "Avrasyacılık" hareketi, İslamcı tehdide karşı bir tampon vazifesi görmek üzere düzenlenmişti.⁷

Ancak, burada önemli bir hususun altını çizmek gerekmektedir. İleride de görülebileceği üzere, Rusya, karşısında savaşıyor görüldüğü "radikal" terörden en karlı çıkan bölge ülkesidir. Gerek 1999 Ağustosunda Dağıstan ve Kırgızistan'ın Batken bölgesinde çıkan olaylar, gerekse de Afganistan'daki radikalizmin Orta Asya'yı sürekli tehdit eden bir öge olarak devamı, Rusya'yı Avrasya'da avantajlı konuma sokmakta, emperyalist emelleri için iyi gerekçeler bulmasına yardım etmektedir. Türkiye ise, büyük ölçüde, basit iç politika meselelerini uluslararası boyuta taşımak sureti ile kendi pozisyonunu belirlemektedir. Oysa, bu safhada, Türkiye'nin Çeçen bağımsızlık savaşçıları ile Orta Asya'daki dağınık İslami grupları birbirine karıştırmadan ve kimin kime karşı savaştığına dikkat ederek ilerlemesi gerekirdi.

⁵ Martha Brill Olcott, Central Asia's Catapult to Independence. *Foreign Affairs*, Summer 1992, vol. 71, no. 3, pp. 119-130.

⁶ Graham Fuller, The Emergence of Central Asia. *Foreign Policy*, no. 78, Spring 1990, pp. 63-64.

⁷ Burada Kazak Ulu Cüz'ünün (Güneyde) geleneksel anti-Slav yaklaşımının Kazakistan Liderliğini Avrasyacılık hususunda sınırlayan faktörlerden biri olduğunun altını çizmek gerekir. Ulucüz ve Kazakistan'daki tehdit algılamaları için Bkz. Maxim Shashenkov, *Security Issues of the ex-Soviet Central Asian Republic*,. London, Defence Studies 14, 1992, pp. 24.

Özbekistan Endişesi, İstikrar (!) ve Dengeleme Arayışları

Rusya'nın bu dönemde Türkmenistan ve Tacikistan ile yaptığı ikili güvenlik anlaşmaları diğer bölge ülkelerini tehlikeli bir biçimde açığa bırakmaktaydı. Rusya için gerçek tehdit Özbekistan'dan gelebilirdi. Yani, bölgesel olarak, hem nüfus hem de nüfuz üstünlüğü olan Özbeklerin bölgesel liderliğe oynamaları ve hakimiyetlerini kurmaları mümkündü.⁸ Bu ise, geleneksel olarak Rusların bölgedeki en yakın dostları olmayan Özbeklerin, bu tip bir hakimiyet tesisi ile, yakın vadede "Türkistan Birliği" senaryolarına soyunması, bölgenin dış dünya ile pazarlık şansını artırması ve büyük ölçüde Rus kontrolünden çıkması anlamına gelecekti.⁹ Nitekim, ilerki yıllarda Özbek yönetiminin "Türkistan Ortak Evimiz" ve "Orta Asya Ekonomik Topluluğu" gibi projeleri ile bu niyeti daha yakından görüldü.

Gerçekten de, Orta Asya'da liderlik konumuna oynayabilecek tek ülke Özbekistan'dır. Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve Türkmenistan'daki Özbek azınlıklar her an manipüle edilebilir ve Özbek yönetimi bir anda çok geniş bir hareket sahasına kavuşabilir. Bunun dışında, bölgenin tek operasyonel ordusu ve hava kuvvetleri Özbekistan'ın elindedir. Rusya, 1990'ların ilk yarısında, ana hedef olarak, diğer Orta Asya hükümetleri ile yakınlığını arttırarak Özbekistan'ı dengelemiştir.

Orta Asya ülkeleri, bağımsızlığını yeni kazanmış tüm devletler gibi, baştaki geçici bir demokratik dönemin neticesinde, kestirme yoldan "istikrar" arama çabalarının da bir sonucu olarak, hemen "otoriter" yönetimlere dönüşmüşlerdir. Rusya ise, her zaman 1989 ve 1990 Vadi olaylarını örnek göstererek, istikrar ve toplumsal barışın demokrasiden daha hayati olduğuna işaret ederek bu yönetimlere destek olmaktadır.¹⁰

İçteki bu "istikrar" sağlama girişimleri ile dışta Rusya'yı bir şekilde "dengeleme" arayışı, Orta Asya yönetimlerinin sürekli uğraşı haline

⁸ Özbekistan, Orta Asya'da Slav nüfusun Sovyet sonrası dönemde en hızlı boşalttığı ülkelerden biridir. Hızla yükselbilecek Özbek milliyetçiliğinin bölge genelinde büyük sonuçlar doğurabileceği hususunda uzmanlar birleşmektedirler. Bkz. Shashenkov, pp. 18-21.

⁹ Mohiaddin Mesbahi, Russian Foreign Policy and Security in Central Asia and Caucasus, *Central Asian Survey*, 1993, 12 (2), pp. 181-211.

¹⁰ Bağımsızlıklarını yeni kazanmış Orta Asya ülkeleri için istikrar tabii ki demokratik reformlardan daha önde gelmekteydi. Çünkü hemen hepsi etnik, dini, siyasi istikrarsızlığın pençesine düşmeye hazır, zayıf sosyal ve siyasi yapılar olarak ortaya çıkmışlardı. İstikrar arayışları bölgesel işbirliği arayışları ile örtüşerek Orta Asya yönetimlerini ECO gibi teşkilatlara girmeye itti. 1992'den itibaren yıldızı parlayan bu teşkilat 1990'ların ikinci yarısına gelindiğinde işe yaramaz onlarca bölgesel işbirliği forumlarından birine dönüşmüştü bile. Bkz. Anthony Hyman, Moving Out of Moscow's Orbit: The Outlook for Central Asia, *International Affairs*, vol. 69, no. 2, April 1993.

gelmiştir. Dengeleme siyasetinin bir yansıması olarak, Türkiye'nin de içinde bulunduğu çeşitli ortak projelere katılmışlardır.

Bunlardan birisi de ECO (Economic Cooperation Organization) olup, bir anda yıldızı parlayan bölgesel işbirliği teşkilatı olarak, Orta Asya devletlerinin dışarıya açılan kapılarından önemli biri haline gelmiştir. Ancak, ne yazık ki, aynı hızla da yıldızı sönen bir ortaklığa dönüşmüştür.

Aslında ECO, İran, Türkiye ve Pakistan'ın bir ortak Orta Asya yaklaşımı idi.¹¹ Türkiye, ECO ile müdahale ettiği Rus tesir sahasını Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) projesi ile dengelemeyi de ihmal etmiyordu. Ancak, Ruslar, en başından beri, çok iyi tanıdıkları Orta Asya ülkelerinin ECO'dan kısa sürede hayal kırıklığına uğrayacaklarını ve "çok laf, az iş" şikayeti ile kendilerini geri çekeceklerini tahmin etmişlerdi. Öyle de oldu. ECO toplantıları tarafların birbirlerini anlamalarına yardımcı olan birer forum olmaktan çok az öteye gidebildi. Özellikle Pakistan, İran ve Türkiye'nin çıkarlarının güçlü bir biçimde 1990'ların ikinci yarısında çarpışmaya başlamasından itibaren ECO tüm anlamını yitirdi.

Türkiye, her ne kadar Pan-Türkist bir yaklaşım izleyememiş de olsa, bazı Türk yetkililerinin ortak alfabe, ortak dil, hatta para birimi ve bayrak gibi teklifleri 1992'de Orta Asya yöneticilerini ürkütmeye yetti. Orta Asya liderleri, 1992 Bişkek toplantısı neticesinde, Bağımsız Devletler Topluluğu'nda (BDT'de) kalmaya ve Türk demokrasisi ile aralarına mesafe koymaya karar verdiler.¹² Yıllardan beri, ağır Rus propagandası, Türkiye'nin pan-Türkistlerinin Orta Asyalıları köleleştireceklerini iddia etmekteydi. Özellikle, mevcut "milli" kimliklerinin aşağılanırcasına alt kimlik haline getirilme çabalarına Orta Asyalıların içerlememeleri mümkün değildi. Ruslar onların bu kimliklerine saygı duyuyor, hatta Sovyet iktidarının en zalim dönemlerinde dahi daha fazla "milli haklar" veriyorlardı. Türkiye

.....
**Türkiye, her ne kadar
 Pan-Türkist bir yaklaşım
 izleyememiş de olsa,
 bazı Türk yetkililerinin
 ortak alfabe, ortak dil,
 hatta para birimi ve
 bayrak gibi teklifleri
 1992'de Orta Asya
 yöneticilerini ürkütmeye
 yetti.**

¹¹ Aydın Yalçın, Future of Central Asia in Historical Perspective. A Paper Submitted to the Seminar organized by WUFA on "The Impact of Nascent Soviet Changes on Central Asia and the region", 21-23 April 1992 at Peshaver, Pakistan, pp. 9-10.

¹² Russia and the Successor States Briefing Service. Vol. 1, number 6, December 1993, p. 19.

ile olan yakınlaşma sadece milli kimlikleri tehlikeye sokmamakta, aynı zamanda Türkiye'nin demokratik sistemi kendi sosyal yapıları için istikrarı bozabilecek unsurlar taşımaktaydı. Nitekim, bunun dile getirilmesini oldukça zarif bir biçimde Cumhuriyet tarihimize göndermeler yaparak, genç devletlerin istikrar ihtiyaçlarından bahsetmek sureti ile yapmaktaydılar. Ancak, unutmamak gerekir ki, ortak tarih yazımı ve ders kitaplarının düzenlenmesi gibi teklifler, Nazarbayev ve Kerimov gibi güçlü Orta Asya liderlerinden gelmiştir. Bu tekliflerin Türkiye tarafından bir türlü gerçekleştirilememesi ayrı bir tartışma konusudur.

Kazakistan'daki klan-cüz ayrımcılığı, Kırgızistan'daki ve Türkmenistan'daki kabilecilik, Özbekistan ve Tacikistan'daki hemşehricilik ve klancılık demokratik düzenin önündeki önemli engellerdendir.¹³ Ancak, bu ayrımcılıklar Sovyet döneminden bu yana devam etmektedirler. Sosyal tekdüzelikte tarihin gördüğü en ısrarlı yönetimlerden biri olan Sovyet yönetiminin, bu klancılık ve hemşehricilik gibi sorunlarla ilgilenmemiş olması düşünülemez. Aksine, Sovyet uzmanların bu konularla fazlasıyla ilgilendikleri söylenebilir. Ancak, bu yapılar, Sovyetlerin lehine dengeler olarak kabullenildiği için yok edilmek istenmemiştir. Bu şekilde, Çarlık döneminden itibaren bölgesel sosyal antropolojiyi çok yakından bilen Rusların klan ve yerel kimlikleri yok etmeye çalışmamaları, bölgeyi, gerek Sovyet zamanında gerekse Sovyet sonrası süreç içinde, Çarlığın "kolonyal" uzantısı olarak görmeleri ile açıklanabilir. Bugün, bu klan ve yerel alt kimlikler, bölgedeki tüm yolsuzlukların ve kayırmanın adeta kaynağı halindedir. Milletleşme sürecini önemli genetik sakatlıklarla devam ettiren Orta Asya ülkelerinin en muhtemel ilacı ise, bölgesel bir "süper güç"ün koruma şemsiyesi altında hayatlarını devam ettirmektir. Bu da, en azından şimdilik, Rusya olmak durumundadır.

Rus ve Batı Çıkar Dengelemesi

Orta Asya'da, Amerika ve Batı, bu ülkeleri "yeni dünya düzeni" ile entegre ederek bağımsızlıklarını muhafaza etmek isterken, Rusların yegane emeli bu ülkeler üzerindeki tesirlerini korumak olmuştur.¹⁴ Neticede, iki taraf da amaçlarına ulaşmış görünmektedirler. Rusya, Orta Asya üzerindeki tesirini belki de Sovyet zamanındakinin de ötesinde bir düzeye taşımak için on yıldır istikrarlı ve kararlı bir siyaset izlemektedir.

¹³ Michael Fink, Disempowerment Through Democratization: Recent Elections in Kazakhstan and Tajikistan. CACA, November 24, 1999, p. 1

¹⁴ An Interview with Zbigniew Brzezinski: Thoughts on the Political and Geo-Strategic Realities of the Caucasus and Central Asia, Part-One, The Cyber-Caravan-CACA. Vol. 1, issue 2, 18 February 1998, p. 2.

Dün gücünün yetmediği pek çok girişime, bugün daha rahat bir biçimde başlamaktadır. Ayrıca, Fergana Vadisi merkezli olarak yaptığı yatırımların da karşılığını almaya başlamıştır. ABD ise, Orta Asya'da radikalizmin Afganistan'a hapsedilmesinden ve Orta Asya ülkeleri ile kurduğu karlı ticari ortaklıklardan memnun görünmektedir.

Burada, ABD'nin bölgesel stratejideki rolüne ve Rusya'yı dengeleme çabalarına biraz daha değinmek gerekir.

Özbek yönetimi, 1992 yılının sonuna kadar, çok güçlü bir anti-Rus çizgi izlemekteydi. 1992 yılında Afgan iç savaşıyla Tacik Hükümetinin Afganistan destekli İslamcı gruplarca yıkılması, Nabiyev'e karşı gösteriler ve Tacik iç savaşının patlak vermesi, olayların akışını değiştirdi. Rusya yeniden bölgede idi. Tacikistan için istikrarın vazgeçilmez unsuru Rus askeri varlığı olmuştu. Yine 1992 yılında, Özbek ordusunun hali gerçekten içler acısıydı. Personelinin %90'ı Özbek, subayların ise %70'i Ruslardan oluşmaktaydı. Bugün bu oranlar tamamen dengeye oturmuştur. 1992 sonunda Özbekistan için bağımsızlığını ve iç istikrarını korumanın en garantili yolu BDT'nin güvenlik şemsiyesi altına girmekti. Ancak, Şubat 1999 itibarı ile, buna gerçekten fazla ihtiyacı kalmamıştı. Kerimov 1991 Aralık ayında Ankara'ya gelen ilk Türk lideri idi. Bu seyahatinde Türkiye'yi "büyük ağabey" ilan eden ve tamamıyla Türkiye'nin yolunu izleyeceklerini söyleyen de o olmuştu. Bu da Rusları kızdıran önemli etkenlerden biri idi. Kısa zamanda, Türkiye'nin uygulamaya yansiyabilen kapasitesi anlaşıldı; Türkiye-Orta Asya ilişkilerinin ticari boyutun dışına fazlaca çıkamayacağı, stratejik ortaklıklar için "büyük" devletlerle masaya oturma ihtiyacı olduğu görüşü Taşkent'e hakim oldu.

ABD Savunma Bakanı William Perry'nin 1995 Martında Taşkent'e yaptığı ziyarette Özbekistan'dan Orta Asya'nın "istikrar adası" olarak bahsetmesi, Kerimov yönetimini Orta Asya'nın jandarması olarak ilan etmesi olarak anlaşıldı. Aynı ziyarette altı çizilen bir başka mesele de Orta Asya'da kökten dincilik (fundamentalizm) ile mücadele gereği idi. Aynı yıl, Özbek askeri birlikleri ABD'de Fort Polk ve Camp Lejuene'de iki ayrı tatbikata katılarak özel eğitimlerden geçirildiler. Eylül 1997 de ise, NATO'nun Barış için Ortaklık programı çerçevesinde Kazakistan ve Özbekistan'da yapılan manevralarına ek olarak CENTRAZBAT97 manevrasında 500'er kişilik Özbek, Kazak ve Kırgız Taburları terörizm ve fundamentalizmle mücadeleye hazırlandı.¹⁵

¹⁵ Uzbekistan's Post-Soviet Alignment Strategy, CACA, April 2, 1999, p. 1.

İşte Orta Asya'nın "istikrar adası" 1990'ların ortasına gelindiğinde bu derece stratejik bir ortak olmuş; ABD, Orta Asya siyasetinde, Rusya'yı dengelemeye başladığını düşünmeye başlamıştı. Ayrıca, tam bu tarihlerde, Çeçenistan'da tarihinin en ağır yenilgisini almak üzere olan Rusya'nın Orta Asya siyaseti pasif gözlemlere ve vaadlere mahkum olmuştu. Ancak her nedense ABD'nin köktendincilik ile mücadele ve Orta Asya ordularını iç karışıklıklara hazırlama programları yine Rusların bölgesel çıkarlarına hizmet edecek mahiyetteydi. Neticede, Rusların genel stratejisi, bölgenin köktendinci akımlar ve istikrarsızlık ile korkularla kontrol altında tutulmasına dayanmaktaydı.

Özlenen demokrasinin gereği olan siyasi partilerin oluşumunda da ilginç gelişmeler yaşanmış; az sayıdaki milliyetçi partiler yanında, çokça dini parti/dernek açılmıştır.

İslami Hareketler

Bağımsızlıklar yılı olan 1991 itibarı ile, tüm Orta Asya ülkelerinde birkaç milliyetçi parti ortaya çıkmış olmasına rağmen, hemen her cumhuriyette sayıları düzineleri bulan İslami Parti ve dernekler üst üste açılmaktaydı. Kazakistan ve Kırgızistan'daki İslamcı partiler, Kazak ve Kırgız halkından büyük destek görmeyerek, marjinal kaldılar. Buralarda, genellikle Özbekler bu partilere destek olmaya devam ettiler. Türkmenistan'da "Tevbe" hareketi çok kısa bir süre yaşayabildi ve hemen yeraltına çekildi. İslamcı faaliyetler, özellikle Tacikistan ve Özbekistan'da yeşerdiler. Etnik Özbekler vasıtası ile diğer cumhuriyetlere dağılmaya devam ettiler.

Özbekistan'daki ilk İslamcı Parti olan "İslami Yeniden Doğuş Partisi", Ocak 1991'de kurulmuş, ancak partinin "Emiri" Abdulla Kari Otayev'in 1992 Aralık ayında ansızın ortadan kayboluşundan bu yana yok olma seviyesine gelmiştir. Aynı tarihlerde ismini duyuran bir başka aktivist, "İslam Leşkeri" ve "Tevbe" teşkilatlarının lideri olan Tahir Yoldaşovdur.¹⁶ 1992'de Tacikistan'a geçerek Tacik iç savaşında Özbekleri

.....
 : **Bağımsızlıklar yılı olan**
 : **1991 itibarı ile, tüm Orta**
 : **Asya ülkelerinde birkaç**
 : **milliyetçi parti ortaya**
 : **çıkış olmasına rağmen,**
 : **hemen her cumhuriyette**
 : **sayıları düzineleri bulan**
 : **İslami Parti ve dernekler**
 : **üst üste açılmaktaydı.**
 :

¹⁶ Wahhabism in Uzbekistan: Harbinger or Religious Destabilization? CACA, February 14, 1999. p. 1.

örgütleyen ve Molla Abdulla Nuri saflarında çarpışan Yoldaşov, daha sonra "Özbekistan İslami Hareketi" (ÖİH)'nin lideri olacak ve Özbek yönetiminin en büyük ve güçlü düşmanı haline gelecektir. Yoldaşov 2000 yılının Mayıs ayında ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Şamil Basayev ve Cuma Hojayev (Namangani) ile birlikte uluslararası terörist ilan edildi. Bu kararda Rusya ve Orta Asya hükümetlerinin baskılarının önemli bir rolü olduğu bilinmektedir. Bu arada belirtmek gerekir ki, Özbekistan ve Orta Asya'da Arap-Vehhabi inancına mensup kimse yoktur. Literatürde rastlanan Vehhabi tehlikesi veya Vehhabi terörü gibi terimler, Orta Asya ve Kafkasya için köktendinci terör olarak okunmalıdır. Bu, Rusların her türlü köktenci yaklaşıma kelimenin de siyasi manası sebebi ile Vehhabi ismi takmalarından kaynaklanan bir yanlış kullanımdır. Özbekistan'daki İslamcı gruplardan bir diğeri ise, Hizb-i Tahrir dir. Genelde barışçı ve şiddet yolunu seçmeyen bir grup olarak bilinse de, grubun Özbekistan'da sık sık dağıttığı broşürlerde İslam Halifeliğinin Anayasası ibareleri göze çarpmaktadır. Yanı yeraltı teşkilatları aracılığı ile şu anda Özbekistan ve Orta Asya genelinde en aktif ve en güçlü İslamcı grup olarak değerlendirilebilir.¹⁷ Hizb-i Tahrir, 1950'li yılların başında Filistinli bir ilahiyatçı olan Takiyuddin An-Nabhoni tarafından kurulmuş bir örgüttür. Başta örgütün temel hedefi Siyonizm ile savaşmaktır. Şimdiki Lideri Abdulkaddum Zallum Ürdünlü bir Arap olup, Lübnan'da yaşamakta ve Interpol tarafından aranmaktadır. Özbekistan'a Özbekçe olarak basılıp gönderilen Hizb-i Tahrir neşriyatı sadece İslam Halifeliği Anayasası ile sınırlı değildir. Özbekistan'da çarşıda pazarda edinebilecek broşürler arasında en sık rastlanacaklar "Küfür Nizomi Demokratiya" ve "Siyosi Ong" olacaktır.¹⁸ Bu organizasyon üyelerinin, Rusya ve Almanya başta olmak üzere, pek çok yerde açıkça faaliyet gösterebildiklerine dikkati çekmek gerekir. Özellikle, Batılı insan hakları savunucuları bu grubun çalışmalarının kısıtlanmasını, şiddete başvurmayan İslami hareketlerin de baskı altında tutulduğuna yormaktadırlar. Tacik İçişleri Bakanı Humdin Şaripov'a göre ise, Orta Asya güvenliği karşısındaki asıl büyük tehlike, faaliyetlerini yavaş ve düşük profilde sürdüren Hizb-i Tahrir'den gelecektir.¹⁹ Hizb-i Tahrir'i giderek büyüyen, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da oldukça kuvvetli bir yeraltı örgütü olarak değerlendiren Orta Asyalı yöneticiler, şu anda en büyük baskıyı bu gruba yöneltme hazırlığı içindedirler. Bu hareketin üç önemli özelliğinden bahsetmek mümkündür: Birincisi,

¹⁷ Bkz. 1999. Draft Constitution of the Islamic Khalifat. As per Khizb AL Takhrir, CACA, May 28, p. 2.

¹⁸ The Role of Islamic Theology in Contemporary Uzbekistan, CACA, June 18, 1999, p. 1.

¹⁹ ITAR-TASS News Agency, Moscow, in Russian, 1059 gmt 25 Aug 00, Radical Islam Threatens Central Asian Security-Tajik Interior Minister, *BBC Monitoring Former Soviet Union-Political*, August 25, 2000.

kuvvetli anti-Şii yönelimleri ile İran'ı Orta Asya'dan uzak tutma hedefi. İkincisi, kuvvetli bir Yahudi düşmanlığı olan örgütün yayınlarında da belirtildiği üzere Orta Asya'yı Yahudilerden temizlemek. Üçüncüsü de, İslam Halifeliği kurmak.²⁰ Hizb-i Tahrir'in liderine göre, sadece Taşkent'te 60 bin kadar müritleri vardır. Liderlik, aynı zamanda, ÖİH'nin bir takım gruplarının Rusya'nın çıkarlarına hizmet ettiğini söylemekten çekinmiyor ve Orta Asya'nın geleneksel Sufi tarikatları ile alakaları olmadığını da ilan ediyor. Rus askeri varlığının Özbekistan'a gelmesini istiyorlar, çünkü o zaman toplumda oluşacak olan tepkinin kendilerine destek olarak döneceğini umuyorlar.²¹

Rusya Yeniden Türkistan'da

Rusya'nın yine 1990'lar boyunca takip ettiği Orta Asya siyasetinin bir başka mekanizmasını da "yakın çevre" stratejisi oluşturmuştur. Bu kavram, ileride de görüleceği üzere, Rusya dışında yaşayan 25 milyon etnik Rus'un hakkını korumanın yanı sıra, eski SSCB tesir sahasının Batı tarafından saygıyla karşılanması isteği manasına da gelmekteydi. Rusya, özellikle Türkiye ile ilişkilerinde bu kavramın altını çizmekte, karlı ticari ortaklıklarının önünü açarken, siyasi tesir mücadelesinde önemli engeller çıkarmaktaydı.²²

Her ne kadar 1990'lar ABD Başkanı Bush'un "yeni dünya düzeni" iddiaları ile başladıysa da, dönemin ortalarına gelindiğinde, Ruslar, Amerikalıların 1983'deki Granada ve 1990'daki Panama müdahalelerini, hatta 1990'lardaki Küba ve Haiti siyasetlerini süper güçlerin bu tip hayat sahalarına sahip olmalarının örnekleri olarak vermişlerdir.²³

Peki Rusya nasıl olup da Orta Asya ülkelerinin NATO ile ilişkiye geçmesine izin vermişti? NATO'nun Orta Asya'daki güvenlik endişeleri ne derece Rusya'nın verdiği garantiler ile tatmin edilebilir? NATO, aslında, 1994 yılından bu yana Barış için Ortaklık olarak adlandırdığı bir oyalama mekanizması ile, Orta Asya ülkelerini tamamıyla gözden çıkarmama telaşı içinde olagelmıştır. Barış için Ortaklık projesi, 1994'te, Rusya'nın Batı'ya karşı ekstra haklar elde etmesine ve Orta Asya'daki

²⁰ Ahmed Rashid, Confrontation Brews Among Islamic Militants in Central Asia, CACA, November 22, 2000.

²¹ Ahmed Rashid, Interview with Leader of Hizb-e Tahrir, CACA, November 22, 2000.

²² Rus yönetimleri 1990'lar boyunca Türkiye'ye karşı çok istikrarlı bir siyaset izlemişlerdir. Bu siyaset hızlı bir biçimde ekonomik ilişkilerin artırılması, ancak Türkiye'yi Kafkaslar ve Orta Asya coğrafyasında kendisine alternatif bir güç olmaktan uzak tutmak olarak özetlenebilir. Rusya 130 yıldır Orta Asya'dadır. Rusya'nın 1990'lar boyunca takip ettiği "yakın dış ülkeler" siyaseti sadece Orta Asya ve Kafkaslarla sınırlı kalmamış, Balkanlar ve Doğu Avrupa'yı da Rus tesir sahası içinde kabul etmiştir. Bkz. Turkey: Russia and Turkey-Growing Misperceptions, Turkish Probe 19/07/1998, in Reuters.

²³ Lawrence Freedman, The New Empire Builders, the Times, 31/08/1994, in Reuters.

Batı tesirini kontrol altına almasına yaramıştı.²⁴ Bu görüşmeler, Rusya'nın "süper güç" pozisyonunu Batı'ya kabul ettirdiği ve tesir sahasını belirlediği süreç olarak tarihe geçecektir.

Zaten 1994 itibarı ile Rusya Orta Asya'da yeniden askeri bir güç olarak varlığını perçinlemekteydi. Tacikistan'da konuşlandırılan 201. Rus Mekanize Tümeni ve Rus Sınır Muhafızları, Tacik yönetiminin hem Afganistan'dan gelebilecek herhangi bir sızmaya, hem de İslamcı muhalefete karşı tek garantisiydi.²⁵ Rusya, 201. Mekanize Tümeni 1993 yılında Moskovskiy sınır karargahının Afgan mücahitlerince basılması ve tümünden yokedilmesinin ardından bölgeye yollandı. Bundan önce 100 bin insanın hayatına mal olan Tacik iç savaşının ilk kısmı halen sıcaktı. Resmi rakamlara göre 7,500 askeri personelden oluşan 201. Tümen Duşanbe, Kulyab ve Kurgantepe bölgelerinde karargahlara dağıtılmış durumda. Buna ek olarak, 14,500 personelden oluşan sınır muhafızları da Tacikistan'ın çeşitli sınır bölgelerinde görev yapmaktadır. Başlangıçta, pek çok analist, Rusya'nın bu kadar fazla masrafa girerek neden bu kadar büyük bir operasyona giriştiğini anlayamadılar. Oysa, hala Rusya'da yaygın bir kanaate göre, Sovyet zamanının en pahalı prestij projelerinden biri olan Nurek Uzay Gözlem İstasyonu'nun çok gizli ama çok hayati özellikleri (!) sebebiyle ne pahasına olursa olsun korunması gerekiyordu. Tacik ve Rus taraflar bu askeri varlığın sürekli üsler aracılığı ile Tacikistan'a yerleşmesi hususunda 1999'da anlaşılardır.²⁶

Neticede, 1993 yılından itibaren Tacikistan'da İslamcılara karşı merkezi hükümeti kurtaran Ruslar, aynı stratejinin devamını, daha az kansızını Özbekistan ve Kırgızistan üzerinde bugünlerde başarmak niyetindedir. Kırgızistan'ın ismini, 2000 yılında, Rusça versiyonu olan Kirgizia olarak değiştirmesinin ardından, Kırgız aydınları da Kırgızistan'ın Rusya-Belarus ittifakına üye olması yolunda deklarasyonlar yayınladılar. Özbekistan'ın ise yavaş yavaş Rus askeri ve siyasi üstünlüğünü bölgede kabule yanaşiyor görünmesi, tüm dengeleme çabalarına karşın, Rus stratejisinin yavaş ancak işlevsel olduğunu göstermektedir.

²⁴ Andrew Finkel, Russia Wants Special Deal as Superpower, the Times, 11/06/1994, in Reuters.

²⁵ Tacikistan'da İslamcı mücadele aslında 1991 itibarı ile 17 yıllık geçmişe sahipti. Hatta Tacik İslami Yeniden Doğuş Partisi liderlerinden Devlet Osman, 1992 de taraftarlarına zaferi müjdelerken, "17 yıllık mücadelemizin neticesini alıyoruz" diye seslenmekteydi. Bkz. "Islamic Fundamentalism Poses Threat to Central Asia". Res Publika, Bishkek, in Russian, 07 September 1999, BBC Monitoring Central Asia, 20/09/1999.

²⁶ NTV International, Moscow, in Russian, 1800 gmt 5 Jul 2000. Russian Troops to Protect Tajik-Afghan Border and Tajik-Chinese Borders. BBC Monitoring Former Soviet Union-Political, 06/07/2000.

Türkistan'da Entegrasyon Çabaları

Özbekistan, 1993-1994 yıllarında tam anlamıyla liberal bir para politikası izleyerek, Uluslararası Para Fonu (IMF-International Monetary Fund) ve Dünya Bankasının tam desteğini almıştı. Ancak, üst üste gelen kuraklık ve kötü pamuk hasatları neticesinde döviz rezervleri çabucak eriyen ülkenin para politikası, yeniden güçlü devlet kontrolü altına girdi. 1994 yılında Özbekistan'ın öncülüğünde kurulan Orta Asya Ekonomik Topluluğu (OAET), Kazak Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in Avrasya stratejisine Kerimov'un bir cevabı niteliğinde idi. Bir ekonomik blok olan OAET, şu anda, Türkmenistan hariç, tüm Orta Asya ülkelerini bir çatı altında toplamış durumda.²⁷ Para politikaları ve dünya ekonomisine entegrasyon hususunda 1990'ların başında en önde giden Özbekistan sonraları en sonlara düşmüştür. Ancak, bölgedeki her ülke gibi, istikrarın, hayat pahalılığı ve dünya kapitalizminin vahşi kuralları ile bir arada gerçekleştirilemeyeceğini düşünen Özbekistan, bu noktada da istikrarı seçmiştir. Yaklaşık 6 yıl sonra, 2000 yılında, Özbekistan tekrar konvertibiliteye geçme sürecini başlatmıştır.

Orta Asya Ekonomik Topluluğu, genel kanaatin tersine, aslında git-tikçe rasyonellenen bir yapıya sahiptir. Üye ülkelerin giderek ortak platformlarda tek tip sistemler geliştirmesi ve pek çok konuda ortak tavırlar almaları gözden kaçırılmayacak bir husustur. Uyuşturucu ticareti ile savaşta tam anlamıyla gerçekleştirilen bu işbirliğinin, güvenlik ve ticari barter (takas) konularında da gerçekleşmekte olduğu anlaşılmaktadır.²⁸ Ayrıca, yukarıda bahsi geçen pek çok olumsuzluk, bölgesel platform olan OAET'nin Liderler Zirvelerinde veya komisyon toplantılarında ele alınabilmektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, 1994 yılında Özbekistan ve Kazakistan'ın ikili bir anlaşma ile sınırlarını karşılıklı olarak açmaları ile başlayan ve aynı yılın Temmuz ayında, Türkmenistan hariç, dört Orta Asya ülkesinin liderlerinin zirvesinde kurulan Orta Asya Ekonomik Topluluğu, Temmuz 2000 itibarı ile yeniden hayata döndürülmek istendi. Ancak, sınırlar arası uyuşturucu, silah kaçakçılıkları ve terörizmin yayılma tehlikesi halen devam etmektedir.²⁹ Tabii zaman içinde güvenlik endişelerinin ortak iktisadi endişelerin önüne çıkmasıyla birlikte, OAET toplantılarında da bölgesel güvenlik sorunları tartışılmaya

²⁷ Robert M. Cutler, Uzbekistan's Trade Liberalization: Key to Central Asian Economic Integration, CACA, February 16, 2000.

²⁸ Asia-Plus News Agency, Dushanbe, in Russian, 0928 gmt 06 Jul 2000, Central Asian Economic Union Anti-Drug Commission Opens in Kyrgyz Capital. BBC Monitoring Central Asia, 06/07/2000, in Reuters.

²⁹ Gregory Gleason, Hardening of Borders Calls for Greater Central Asian Cooperation, CACA, August 2, 2000.

.....
: **Ocak 2001 başında**
: **Almatı'daki Orta Asya**
: **Ekonomik Topluluğu**
: **toplantısında Kerimov,**
: **üye ülkeleri Orta Asya'da**
: **ortak bir güvenlik sistemi**
: **kurmaya davet ederken,**
: **bir ülkenin istikrarının**
: **tüm üye ülkelerin**
: **istikrarı manasına**
: **geldiğini belirtti.**
:
:

başlandı. Ocak 2001 başında Almatı'daki Orta Asya Ekonomik Topluluğu toplantısında Kerimov, üye ülkeleri Orta Asya'da ortak bir güvenlik sistemi kurmaya davet ederken, bir ülkenin istikrarının tüm üye ülkelerin istikrarı manasına geldiğini belirtti.³⁰

Özbekistan öncülüğündeki OAET'na cevap Kazaklardan ve Ruslardan geldi. 10 Ekim 2000'de yeni Kazak başkenti Astana'da buluşan Kazak, Rus,

Belarus, Tacik ve Kırgız liderleri Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) isimli teşkilatı bir anlaşma ile hayata geçirdiler. Bu birlik, Avrupa Birliği sistemi ile halen işlevsiz kalan BDT Gümrük Birliği'nin yerini alacaktır. Bunu izleyen gün olan 11 Ekim'de, Kırgız başkenti Bişkek'te Ermenistan'ın da katılımıyla bir araya gelen liderler, Orta Asya güvenliği konusunda Ortak Güvenlik Anlaşmasına taraf olmayan Özbekistan'a destek kararı aldılar.³¹

New York'da, 2000 sonbaharında yapılan BM Milenyum zirvesinde, GUUAM (Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova) ülkeleri kendi aralarında ortak bir serbest ticaret bölgesi kurulmasını tartışırken, BDT gümrük birliği kendini resmen Avrasya Ekonomik Birliği'ne çevirdi. Bazı analistler tarafından BDT'nin sonu olarak değerlendirilen bu gelişmeler sonunda, Avrasya Ekonomik Birliği, tam anlamı ile, Rusya'nın hakimiyetinde kurulmuş oldu. AEB'nde, Rusya'nın dört, Belarus ve Kazakistan'ın ikişer, Kırgızistan ve Tacikistan'ın da birer oy hakları bulunuyor.

Gerçekten de, BDT içinde, GUUAM ve AEB gibi iki kutuplaşmanın bulunması, BDT'nin işleyişine sekte vurabilecektir.³² Ancak, gerek AEB, gerekse de BDT içinde oluşan hizipleşmeler, Özbekistan'ı, Orta Asya'daki liderlik iddiasından geri çevirememektedir.

³⁰ ITAR-TASS World Service, 05.01.2001, Uzbek Leader Calls for Collective Central Asian Security.

³¹ Segei Blagov, Global Information Network, IPS Newsfeed, 13.10.2000, Central Asia-Integration Exists Mostly on Paper, in *Reuters*.

³² Dimitri Kemoklidze, Has the Commonwealth of Independent States Collapsed?, CACA, January 3, 2001.

BDT, Özbekistan ve Türkistan'daki Karışıklıklar

Daha önce de bahsedildiği üzere, güvenlik gerekçeleri ile BDT ile yakınlaşan Orta Asya ülkelerinin 1999 yılına geldiğinde pek çok güvenlik endişesi görece olarak azalmış, rejimler yerine oturmuş, önemli sosyal ve siyasi istikrarsızlıklar aşılmıştı. BDT'nin güvenlik şemsiyesi de o zamana kadar çok aktif bir koruma sağlayamamış, buna gerek de olmamıştı. Küçük ve güçsüz muhalefetler zaten ezilmiş ve pek çoğu yurtdışına kaçmaya zorlanmıştı. Kazak ve Türkmen muhalefetleri Moskova'ya, Özbek muhalefeti Amerika ve Avrupa'ya, Kırgız muhalefeti Kazakistan'a geçmişti. İslamcı muhalefetin Tacikistan dağlarına ve Afganistan'a hapsedildiği düşüncesi hakimdi. Kerimov yönetimi, Erkçilerden daha Türkistancı ve milliyetçi olmuştu; ağızdan tek kelime Rusça duyulmadı. Nazarbayev yönetimi Kajegeldin'den daha kapitalist ve demokrat oldu, aynı zamanda dozu artan Kazak milliyetçiliği ile geleneksel olarak anti-Rus sektörler olan belirli cüz ve kabileleri yanına çekti. Türkmenbaşı ülkesinin tek ve sorgulanamaz hakimiydi zaten. Rahmanov, muhalefeti halkın da gözünde yıpratmayı başarmış, prestij kazanmıştı. Akayev ise Asaba'cılarla olan kavgasını bitirmiş "demokrasi adası"nın anti-komünist lideri olarak hayatına devam ediyordu.

Önce Almatı'da bir minibüsün içine doldurulmuş otomatik tüfekler ve roketatarlar yakalandı. Kazaklar birkaç gün gecikmiş olsalar, Taşkent olaylarının benzeri başlarına gelecekti. Ardından Kırgızistan'da İslamcı teröre hazırlanan gruplar meydana çıkarıldı.

Taşkent'te, 16 Şubat 1999'da patlayan 6 araba bombası 16 kişiyi öldürmüş ve 130 kişiden fazlasını yaralamıştı. Suikast teşebbüsünün Cumhurbaşkanı Kerimov'a karşı düzenlendiği açıktı. Tüm işaretler bunun bir suikast teşebbüsü ve küçük çaplı bir ihtilal provası olduğunu düşündürmekteydi. Ancak, kim ve niçin soruları hala yanıtsızdı. Bu bombalar BDT içinde hayati değişikliklerin olduğu bir sırada patladılar. Bombalamadan tam bir ay kadar önce, Özbek yönetimi BDT'nin Ortak Güvenlik Anlaşmasını yenilemeyeceğini açıklamıştı. Bunu izleyen günlerde, Gürcistan ve Azerbaycan liderleri de benzer arzularını dile getirdiler. Aynı zaman diliminde, Özbekistan NATO'nun Barış için Ortaklık ve CENTRAZBAT olarak kısaltılan Orta Asya Taburu projelerinde tekrar aktif rol almaya başlıyordu. Bombalamalar tüm bu gelişmeleri tersine çevirdi. Bombalamaların ertesinde Rusya ve Çin Özbek yönetimine sınırsız desteklerini sunarken, Batı dünyası Özbekistan'daki insan hakları ihlallerinden duyduğu kaygıları dile getirmeye başlamıştı bile.³³ Patlamalar aralarla sürmüş, önemli merkezlerde

³³ Tashkent Car Bombings-Who and why? CACA, March 6, 1999.

kraterler açmış, Taşkent'in en önemli yolları, binaları bir savaştan çıkmış görünümüne bürünmüştü.

Kerimov'a karşı düzenlenen bombalı saldırı aslında daha önce Eduard Shevardnadze ve Aslan Mashadov'a düzenlenenler ile büyük benzerlikler gösteriyordu. Mashadov ve Shevardnadze saldırıları Rusya'nın düzenlediğini dünyaya duyurmuş ve kendilerine karşı düzenlenen komploların kaynağını açıkça göstermişlerdi. Ancak, Taşkent'ten böyle bir iddia yükselmedi. Bunun sebebi, acaba 1990'ların başından beri İslamcı gruplara sınırlı destek veren Rus istihbarat birimlerinin bilinmesi mi idi? Tahir Yoldaşov'un, 1994'de, Ruslar ile İranlılar arasında nükleer madde pazarlığında aracı olması, son olarak da Mayıs 2000'de Tacikistan'ı terk ederek Afganistan'a geçen Namangani'ye bağlı gerillalara Rus konvoylarının eşlik etmesi gibi bilgiler, tabii ki Özbek yönetiminin elinde vardı. Bunların hemen hiçbiri öne sürülmeden bir dizi tutuklama yapıldı, kamuya açık mahkemeler sonunda sanıklar suçlarını "itiraf" ederek idam edildiler. Ancak, Özbek yönetiminin bununla yetineceğini ve uzun vadede bu dosyayı kapatacağını düşünmek, biraz Orta Asya'yı tanımamak ve biraz da saflık olur denilebilir!⁵⁴

Özbekistan'dan Direnme Sinyalleri

Özbek yönetimi, bombalamaların ardından dahi Rusya ile olan ilişkilerini dengede tutmayı başarmıştır. Özellikle, Nisan 1999 da NATO'nun 50. yıldönümü kutlamaları çerçevesinde İslam Kerimov'un ABD'ye yaptığı gezide, GUAM ittifakına katılma belgesini imzalaması ve GUAM'ın GUUAM haline gelmesi Rusya'ya verilen önemli bir mesajdı. Öyle ki, Rusya'nın o zamanki yeni Başbakanı Stepaşin'in, 1999 Temmuz ayında Kiev'e yaptığı ziyareti sırasında, Rusya'nın da GUUAM'a katılabileceği yolundaki traji-komik ifadesi bunun bir göstergesiydi. GUAM aslında Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova tarafından 1996 yılında Rusya-Belarus ittifakına katılmaları için yapılan baskılara cevaben kurulmuş bir birlikti. Özbekistan'ın ise tam Rusya'nın tesir sahasına tamamen girdi diye düşünülen bir anda, ani bir kararla, GUAM'a girmesi, Özbeklerin genel denge siyasetinin güzel bir örneğini teşkil etmekteydi.

BDT, genel olarak Rusya'nın hakimiyetinde görünüyorsa da, pratik olarak iki kampa bölünmüştür. Birinci kamp, Rusya'nın öncülüğündeki Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ı kapsayan stratejik işbirliği kampı olarak isimlendirilebilir. Bunun karşısında ise

⁵⁴ John C.K. Daly, What now in Uzbekistan After the Bombing Verdicts? CACA, July 3, 1999.

GUAM vardır. Eski Sovyet cumhuriyetlerinde, bu iki gruba da eşit mesafede duran tek ülke Türkmenistan'dır. Ancak, GUAM birinci kamp kadar sıkı bir işbirliğinden ziyade, Rusya'nın bu ülkelerin iç işlerinden uzak tutulmasını arzulayan devletlerin bir koalisyonu olarak değerlendirilebilir. Ukrayna-Polonya işbirliği ve Türkiye'nin Gürcistan-Azerbaycan ikilisi ile olan yakınlığı Rusya-Belarus-Ermenistan üçlüsünü çok rahatsız etmektedir. Putin Rusya'sı, GUAM'ı yok etme çabalarının bir parçası olarak, Özbekistan'ı, içinde bulunduğu durumdan yararlanarak, GUAM'dan uzaklaştırmaya başlamıştır bile.³⁵

.....
Ukrayna-Polonya
işbirliği ve Türkiye'nin
Gürcistan-Azerbaycan
ikilisi ile olan yakınlığı
Rusya-Belarus-Ermenistan
üçlüsünü çok rahatsız
etmektedir.

Türkistan'da "Düşük Yoğunluklu Savaş"

Denilebilir ki, 1999 yılı Orta Asya'nın son on yılına damga vuracak gelişmelere gebeydi. Bir yandan bombalamaların mahkemeleri ve tartışmalar devam ederken, diğer yandan alarma geçen Orta Asya yönetimleri, muhtemel sosyal kargaşalarla nasıl başa çıkabileceklerini planlamaktaydılar. Ancak, planlarını uygulamak için fazla zaman bulamadılar; çünkü, 1999'un Ağustos ayında, yine Orta Asya'nın yakın tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olan Batken işgali gerçekleşti.

Ağustos 1999 ortalarında, Tacikistan'dan gruplar halinde Kırgızistan'a akmaya başlayan ve sonunda sayıları 1500'e kadar dayanan Cuma Namangani önderliğindeki silahlı bir grup, Batken bölgesini dokuz hafta boyunca işgal altında tuttu. Aldığı rehineler arasında, dört Japon maden mühendisinin yanı sıra, Kırgız Jandarma Komutanı bir Korgeneral ve yüksek rütbeli Kırgız subaylar da bulunmaktaydı. Japon mühendisler 4 veya 6 milyon dolar olarak ifade edilen bir fidye karşılığında serbest bırakılırken, Kırgız Hükümeti'nin de subaylarını geri almak için fidye ödediği iddiaları basında yer aldı. Bu sırada, Özbek uçakları Kırgızistan ve Tacikistan'daki bir dizi hedefi bombaladı. Kırgızistan Rusya'dan yardım istedi. Özbekistan'ın tansiyonu yükseltmesinden çekinen Tacikistan, Tacik İslami muhalefetini Özbek muhalefetine destek vermemesi için ikna etme yoluna gitti. Namangani grubu amaçlarının Kırgızistan'ı işgal etmek olmadığını, Fergana'ya

³⁵ Alamgir Razzakov, Russia's Attempt to Undermine GUUAM Unity, CACA, February 14, 2001.

geçerek bir İslam Emirligi kurmak istediklerini ilan etti. Ancak, sınırda Özbek güçlerinin tedbir alması ve dağ yollarına ilk karın düşmesi ile, işgal, Ekim başlarında sona erdirildi ve grup Tacikistan'a geri döndü. Sonuçta, en fazla 1,500 kişilik silahlı grup tam dokuz hafta boyunca Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan sınırlarının kesiştiği bu dağlık bölgeyi kolaylıkla elinde tutabildi. Bu durum, Özbek yönetimi için yeterince endişe verici bir gelişmeydi. Grubun Fergana'ya girmesi halinde halktan önemli oranda destek alabilecek bir altyapısının olduğu da bilinen bir gerçektir.

Batken (1999) olayları, Kırgızistan'ın organize bir gerilla saldırısına cevap verebilmesinin imkansız gibi olduğunu göstermiştir. Zira, dokuz hafta süren olaylar sırasında, Kırgız güvenlik güçleri, hiçbir varlık gösterememenin yanı sıra, birden fazla yüksek rütbeli subayını da Namanganı'nın eline rehin bırakmışlardır.³⁶ Kırgız, Özbek ve Kazak yönetimleri bu olayların ertesinde hemen ordularını iyileştirici reform tedbirleri almışlardır. Ayrıca, bölgesel güvenliği sağlama iddiasında olan Şangay Beşlisi (Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan) bir anda bölge ülkeleri açısından önemli bir mekanizma haline dönüşmüştür.

Aslında, 1999 Batken saldırısı bir keşif saldırısı olarak nitelendirilebilir. Kırgız istihbarat uzmanı Avazbek Atahanov'a göre bu keşif sonrası bölge hakkındaki bilgilerini iyice pekiştiren savaşçılar, uyuşturucu parası ile uygun silahlara ulaşarak saldırılarını her yılın yaz aylarında yoğunlaştırarak yıllarca savaşabilecek güce sahip olacaklardır.³⁷ Batken'in öğrettiği en önemli ders, Orta Asya devletlerinin en acil biçimde ordularını reforme ederek, düşük yoğunluklu bir savaşa hazırlamaları gerekliliği idi.

Ordularda Reform

Batken sonrası başlayan süreçte Özbek ordusunun reform çabaları devam etti; bu bağlamda, ordunun organizasyon şeması, tümü ile, ABD ordusu örnek alınarak değiştirilmektedir. Bunun yanı sıra, hassas Fergana Vadisi'ni içine alan Doğu Askeri Bölgesi'ne atanan General Turkin Kasimov'un önderliğinde Savunma, İçişleri ve Acil Durumlar Bakanlıklarına bağlı birlikler ortak bir komuta-kontrol sistemine geçmekte. Özbek ordusu yeni hava savunma sistemini Rusya'dan alıyor. Sovyetlerden kalan başta tanklar ve zırhlı personel taşıyıcıların moder-

³⁶ Tamara Makarenko, Rethinking Namangani: The Remifications of Paying Terrorists, *Central Asia Caucasus Analyst*, January 19, 2000.

³⁷ Vecherniy Bishkek, 08 Sep., 2000, p. 3, *BBC Monitoring Central Asia*, 19.09.2000. Militant Incursions into Kyrgyzstan, Uzbekistan to go on for Years, ex-spy says.

nizasyonu Ukrayna tarafından yapılıyor. Çin modern piyade silahları ve kurşun geçirmez yelekleri Özbekistan'a vermekte. Türkiye ise NATO üniformalarını ve belki de gelecekte NATO miğferlerini verecek.³⁸

Orta Asya güvenliği "geleneksel olmayan" tehditlerle karşı karşıyadır. Kazakistan bağımsızlığının hemen ertesinde geliştirdiği askeri doktrini ni üç parçaya bölmüştü. Bunlar: (1) BDT güvenlik şemsiyesinin desteklenmesine ek olarak Çin, ABD, Türkiye ve Almanya ile ilişkilerin geliştirilmesi, (2) Anti-nükleer kampa katılım ve (3) Silahlı kuvvetlerin tamamıyla savunma amaçlı tesisidir. Nazarbayev'in Ocak 2000'deki "ülkenin yeni yüzyılda istikrarı ve güvenliği" başlıklı konuşmasında sosyal, etnik, klan, ırk ve din temelli ayrımcılıklara ağır cezalar getirileceği vaad edilmekteydi. Bunun hemen ardından Kazakistan Milli Güvenlik Konseyi, yeni Milli Askeri Doktrini Şubat 2000'de kabul ederek terörizm ve dini aşırılığı tehdit algılamalarının birinci sırasına yerleştirdi. Hemen ardından da acil müdahale güçlerini kurdu. Bunu izleyen günlerde Özel Servis, Sınır Muhafızları, Buran Mobil Hava Saldırı Grubu'nun ortak operasyonları ile anti-terör tatbikatları hayata geçirildi. Kurulan Aristan Özel Harp grubu da özel olarak anti-terör ve rehine operasyonları sahalarda uzmanlaştırıldı. Kırgızistan Devlet Savunma Komitesi de bağımsızlığın hemen ardından altı maddelik bir Milli Güvenlik Öncelikleri listesi ilan etmişti. Bunlar: (1) Ülkenin toprak bütünlüğünün korunması, (2) Devletin iktisadi, siyasi ve sosyal yapısının korunması, (3) Her vatandaşın temel haklarının garantiye alınması, (4) Yasal, kültürel ve diğer milli değerlerin savunulması, (5) Bölgesel istikrarın temini için kolektif güvenliğe katılım ile (6) Diğer devletlerle özgür ve eşit şartlarla işbirliğidir. Ağustos 1999 Batken olayları neticesinde bu doktrinin değişmesi gerekliliği ortaya çıktı. (Bu arada, Kırgızistan'ın, neredeyse tamamı ile, hava savaşı kapasitesinden uzak olduğunu vurgulamak gerekir. Kırgız hava kuvvetlerinin (operasyonel) sadece üç uçağı ve iki savaş pilotu bulunmakta. Bunlardan ikisi L-39 eğitim uçağı, diğeri ise bir Mig-21 savaş uçağıdır.)³⁹ Hemen yeni birlikler kurulmaya başlandı, özellikle de vadi bölgesinde yerel yönetimlere bağlı olarak Kazakların Sarbazı birliklerine benzer milis güçleri teşkil olundu. Güney Kuvvetleri altında yeniden düzenlenen bir tümen içinde tank taburu, özel görev taburları, topçu ve hava savunma taburları ve diğer askeri alt birimler olduğu halde Vadi bölgesine

³⁸ Yuriy Chernogayev, Kommersant, Sep 7, 2000, p. 1, Uzbek Servicemen, Defence & Security, 29.10.2000, in Reuters.

³⁹ Kommersant, 19 Jan., 01, BBC Monitoring Former Soviet Union-Political, 20.01.2001. Kyrgyzstan Braces itself for Fresh Islamic militant's attack. Diğer taraftan, The Military Balance'deki verilere göre Kırgızistan'ın elinde 24 L-39, 50 Mig 21, 2 An-12 ve 2 An-26 uçağı bulunmakta. Ancak Kommersant'daki veriyi operasyonel güç olarak kabul etmek mümkün olabilir.

kaydınlı. Tacik silahlı kuvvetleri ise iç savaşın bittiği 1997 yılına kadar atıl bölgesel klanların silahlı güçlerinden oluşan dağınık birlikler halinde idi. Barış sonucu Tacik hükümeti saflarına katılan iki bin civarındaki Birleşik Tacik Muhalefeti gerillaları şimdiki Tacik ordusunun belkemiğini oluşturmaktadır. Ancak, halen pek çok birliğin merkezi hükümetin emirlerine ne derece sadık olacakları bilinmemektedir.⁴⁰

Eylül 2000'de, Özbek askeri reformları meyvelerini vermeye başladı. Kara kuvvetleri Rus usulü grup (otdeleniye) bölünmesini lağvetti.⁴¹ Kurulan özel birliklerin eğitimleri ve donanımları tamamıyla Batı standartlarına ulaştı.

Afganistan'ın Durumu

Burada, bölgesel gelişmelere bir ara vererek, Afganistan'ın durumuna bir göz atma ihtiyacı vardır. Özbek İslamcılarının lideri Tahir Yoldaşov, Taliban'ın başkenti olan Kandahar'da yaşamaktadır. Taliban, Orta Asya siyaseti ile oldukça yakından ilgilenmekte, Buhara ve Semarkant'ı Orta Asya'nın tarihi merkezleri ilan etmekte ve İslam'ın kalelerinin küfrün elinde olduğunu öne sürmektedir.

Taliban, sadece Özbek, Kazak, Kırgız İslamcılarına destek vermekle kalmayıp, Cadullah öncülüğünde bir Uygur ordusu kurmaya çalışarak, Uygurların haklı davalarına sekte vurmaktadır. "Hakikat" adı verilen ordunun mensupları arasında, Orta Asyalıların yanı sıra, Keşmirli, Arap, Pakistanlı savaşçılar da yer almaktadır.⁴² Taliban'ın Orta Asya'ya yönelik bir hazırlığı olduğu bir gerçektir; ancak, bu hazırlığın da kendi hakimiyeti altındaki bölgelerde Türkistan'lı gruplara destek vermekten öteye gidebileceğini düşünmek oldukça zordur. Taliban, Tacikistan'ın en büyük düşmanıdır. Bunun temel sebebi, Tacik asıllı Ahmed Şah Mesud'un şu anda Afganistan'ın Kuzey kısmında küçük bir alana hükmetmesi ve Taliban'a karşı savaşan son Afgan lideri olmasıdır.⁴³ Taliban, Özbek İslamcılara verdiği destek sebebi ile Özbekistan'ın tehdit sıralamasında birinci sıradadır. Taliban yönetimi ile ısrarla ilişkilerini sürdüren tek Orta Asya ülkesi olan Türkmenistan, bu ilişkilerin ticari olduğu konusunda ısrar etmekte ve diğer Orta Asya

⁴⁰ Tamara Makarenko, Jane's Intelligence Review, September, 2000, Central Asia Commits Military Reform, 01 Sep., 2000, in *Reuters*.

⁴¹ 09 Sep., 2000, Kommersant of 7 Sep., 2000, *BBC Monitoring Service: Former USSR*.

⁴² Ahmed Rashid, Taliban Aided Terrorism and Regional Instability, CACA, January 19, 2000.

⁴³ Talibanın şu anda Afganistan'ın %90'nına hakim olmasında en büyük faktörlerden biri de karşısındaki en önemli askeri güç olan Özbek General Abdürreşid Dostum'un Taliban ile işbirliği yapan General Abdul Malik tarafından devrilererek, Afganistan'ın Kuzeyinin Taliban'a açılması olmuştur. Detayı için bkz. ITAR TASS News Agency (World Service), Moscow, in English 1629 gmt 25 May 1997, *BBC Monitoring Service: Asia-Pacific*, 27/05/97, in *Reuters*. Defecting General says Afghanistan wont Threaten Russia, Central Asia.

ülkelerinin baskılarına dayanmaktadır. Rusya ise, Taliban'a, en başından beri, şiddetle karşıdır. Ne ilginçtir ki, Rusya'nın şu anda Afganistan'daki en yakın müttefiki, Sovyet ordularına adeta kök söktüren efsanevi mücahit lideri, Penşir Aslanı olarak bilinen Ahmet Şah Mesud'dan başkası değildir. Rusya Mesud'u askeri olarak desteklemekle kalmayıp, uluslararası arenalarda da Afganistan'ın yasal temsilcisi olan Rabbani-Mesud hükümetine destek olmaktadır.

Taliban, aslında Pakistan'ın uydusu olmanın ötesinde, bir dizi yanlışlıklar neticesinde, kendisini başta kapalı olarak destekleyen ABD'nin de tehdit algılamaları sırasında yerini yükseltmiştir.⁴⁴ Ayrıca, Pakistan'ın Taliban'a süren desteği yeni bir bölgesel aktörün, Hindistan'ın, bölgeye girmesine yeşil ışık yakmaktadır. Bu da, dolaylı olarak, Rusya'nın potansiyel müttefiklerinden birinin daha bölgeye girmesi demek olacaktır.⁴⁵ Hindistan dahil, daha pek çok aktör bölgedeki istikrarsızlık ve uyuşturucu trafiğinden rahatsızlıklarını defalarca dile getirmişlerdir.

Daha çok Rus kaynaklı verilere dayanarak, Afganistan'ın dünya afyon üretiminin %75'inden fazlasını gerçekleştirmekte olduğu yaygın şekilde ifade edilmektedir. Bu pastadan aslan payını alan Taliban ise, Orta Asya muhalefetlerini rahatlatacak mali desteği vermeye devam edebilmektedir. Özbek muhalefeti, Afganistan üzerinden, Kırgızistan'a şu anda en az iki bin (2,000) militanını sokmaya muktedir görünmektedir; bu sayının, vadiden gelecek yedek kuvvetler ve dünyanın dört bir yanından davet edilen mücahitlerle birlikte, beş bine (5,000'e) çıkmasının mümkün olabileceği anlaşılmaktadır.⁴⁶ Sadece bu bile "demokrasi adası" Kırgızistan'ı Rusya-Belarus ittifakına sokup, kendini garantiye almayı isteyecek bir gelişmedir. Nitekim, 2000 yılı Şubat ve Mart aylarında Kırgızistan sınırına yığınak yapan Namangani grubu Kırgız otoritelerini alarma geçirmiş; Kırgızistan'ın Oş bölgesinde bulunan Özbek grupları ile temasa geçerek önemli bir hazırlığa başlamıştı.

Fergana Vadisi'nin Özbek ve Kırgız taraflarında bu gelişmeler olurken, Orta Asya genelinde bir İslamcı tehditten bahsetmek paranoya olarak değerlendirilebilir. Ancak, Fergana Vadisi'nin bu tip aşırı uçların

⁴⁴ Pakistan'ın Taliban'a olan desteği yakın vadede ABD ve Pakistan'ı karşı karşıya getirebilir. Afganistan yeni kurulacak olan Avrasya dengelerinin anahtar ülkesi olma özelliğini devam ettirmektedir. Bkz. Ahmed Rashid, Undermining the Taliban: The US/UN Counter Terrorism Initiative, CACA, May 10, 2000.

⁴⁵ Pakistan'ın Orta Asya'daki aktifliği Hindistanı da bu bölgeye çekmektedir. Özellikle Özbekistan ve Kazakistan ile kurduğu özel ilişkiler vasıtası ile Hindistan, SSCB zamanındaki Orta Asya ilişkilerini canlandırmakta ve bölgesel bir aktör durumuna gelmektedir. Bkz. Julia A. MacDonald, The Reemergence of India as a Central Asian Player. CACA, May 24, 2000.

⁴⁶ Kunduz Sydygalieva, Lessons of Batken: Regional Integration Key to Central Asian Security. CACA, June 7, 2000.

mevcut durumdan maksimum fayda elde etme yoluna gitmektedir. Afganistan konusunda da Rusya ile anti-Taliban çizgiyi paylaşan İran, Kuzey ittifakının önemli ismi olan General Abdürreşid Dostum'a Meşhed'de bir karargah ve başka imkanlar vermektedir.

Orta Asya ülkeleri Rusya'nın bölgedeki ezici tesirini bir şekilde dengelemek ihtiyacı içinde İran, Çin, Hindistan gibi bölgesel arenada iddialı ve alternatif güçlerle işbirliği içine girmek mecburiyetini hissetmişlerdir.⁵¹ Ancak, bu işbirliğinin kökten bir yakınlaşma olarak nitelendirilmemesi gerekir. Bunlar, zaman içinde sıklıkla değişebilen türden dengeleme yakınlaşmaları olarak değerlendirilebilir.

Taliban'a Yakın Bir Bakış

Taliban saflarında küfre karşı savaşmaya gelen Arap, Pakistanlı ve diğer milletlerden mücahitleri İspanyol İç Savaşı'nda çarpışan Fransız, Amerikalı, İngiliz komünistlerine benzetmek mümkün. Ancak, Afganistan'da sayısı 100 bini geçen Arap azınlık, artık Peştun Taliban için dahi bir tehlike haline gelmeye başlamaktadır. Bu azınlık, bölgenin Emevilerce fethinden sonra burada kalan Arapların torunları olup, bölgede Arap aşırılığının birincil kaynağı haline gelmektedir.⁵² Aslında uluslararası terörizm, uyuşturucu trafiği, etnik katliamlar ve kitle sürgünleri gibi olaylardan Taliban yönetimini tek sorumlu olarak göstermek biraz haksızlık oluyor. Çünkü bu sayılan olguların hemen hepsi Taliban daha gelmeden önce de bölgede vardılar.⁵³

Bu kaygıları paylaşan Rusya'nın, 2000 yılının mayıs ayındaki, Afganistan'ı bombalama tehdidi, aslında, Avrasya'daki yeni stratejik ortaklarının kararlılığını deneme amaçlıydı. Yeni ortakların hepsi bu sınavdan başarı ile çıktılar. Ancak, Rusya'nın bu tehdidinin tamamı ile bir şakadan ibaret olduğunu söylemek de mümkün değildir. Nitekim, Rus stratejistler ABD'nin 20 Ağustos 1998'de Afganistan'daki terör kamplarına düzenlediği Tomahawk saldırısını sık sık dipnot olarak göstermektedirler. O zaman bunun savunmasını yapan ABD Savunma Bakanı Cohen, saldırının uluslararası terörizmle mücadele adına yapıldığını açıklamıştı. Bu konu özellikle 9 Haziran 2000'deki Rus-Amerikan zirvesinde masaya yatırılmıştı. Rusya, Orta Asya ülkeleri ve

⁵¹ Christopher Boucek, Central Asia Turns Toward Iran at Russia's Expense, CACA, July 5, 2000.

⁵² Julie Sirrs, The Taliban's Alien Troops, CACA, January 5, 2000.

⁵³ S. Frederick Starr, Can the Taliban be Part of the Solution in Afghanistan?, CACA, January 17, 2001.

⁵⁴ Theodore Krasik, Russian Threat to strike Afghanistan Tests Central Asian Partners, CACA, June 21, 2000.

⁵⁵ Svante E. Cornell, CACA, January 19, 2000.

Çin'in neredeyse koşulsuz desteklerini o sırada almıştı bile. Ancak, zirve sonrası Afganistan'a yapılacak yaptırımların barışçıl olması yönünde bir hava hakim oldu.⁵⁴ Afganistan'daki hedeflerin bombalanması, Özbek yönetimi için hala bir seçenek olarak kalmaktadır. Rusya'nın Mayıs ayındaki tehdidinden sonra, Taliban yönetimi, böyle bir saldırıdan Özbekistan ve Tacikistan'ı sorumlu tutacağını bildirerek, Hayraton bölgesine askeri yığınak yapmıştı. Özbek uçakları da 2000 yılının Haziran ayında Afganistan üzerinde sıklıkla keşif uçuşları yapmışlar, hatta bazı iddialara göre belirli hedefleri bombalarken de bir uçak dahi kaybetmişlerdi. Özbek yönetimi her ne kadar Afganistan'a bir saldırı yapılmayacağını ilan etse de, Rusya Afganistan'da Çeçen savaşçıların eğitildiği ve kendilerine kamplar tahsis edildiğini iddia etmeye başlamıştı bile. Bu strateji ile, Ruslar, Orta Asya yönetimlerini Afganistan'a yapacakları bir saldırı için by-pass etmiş oldular. Yani Afganistan'a yapılacak herhangi bir saldırı sadece Orta Asya'daki stratejik ortakların güvenliği adına yapılmayacak, bundan daha önemlisi, Rusya'nın içişlerine doğrudan müdahale sayılabilecek olan Çeçen savaşçılara verilen destek yüzünden gerçekleştirilecekti. Putin hükümeti, Azerbaycan ve Gürcistan üzerinde kurduğu Çeçenistan'a destek oldukları suçlamaları baskısını Orta Asya'ya da böylece taşımış oldu.⁵⁵

Rus Dışişleri Bakan yardımcısı Alexander Losyukov ile Özbek Dışişleri Bakan Yardımcısı Abdusamat Haydarov'un 2000 Ağustos ayı sonundaki görüşmeleri neticesinde Taliban kontrolündeki Afganistan yeniden Orta Asya ve Rusya güvenliğine yönelik en büyük tehdit olarak ilan edildi.⁵⁶ Orta Asya liderlerinin hemen hepsine göre, Taliban, Orta Asya'yı istikrarsızlığa sürükleyen en önemli kaynaktı.⁵⁷

Eylül 2000'de Taliban karşıtı Kuzey İttifakı en büyük yenilgilerini alarak Talukan şehrini Taliban güçlerine bırakıp geri çekildiler. Rusların Taliban ile Orta Asya devletleri arasında bir tampon bölge kurma taktiklerinin çöküşü anlamında bir gelişmeydi bu.⁵⁸

Bu gelişmenin ardından 2000 Eylül ayı sonunda Kerimov Rusya'yı sert bir dille, bölge ülkeleri ile Taliban arasında çatışma çıkarmaya çalışmakla suçladı. Rusya'nın, Taliban'ın devrimi yayma çabalarını abartarak, Orta Asya'da İslamcılık hayaleti yaratma çabalarını en yakından bilen Özbek yönetiminin, 2000 yılı Ekim ayını Taliban ile

⁵⁶ 29 Aug 2000, Russia Confirms Readiness to Help Uzbekistan Fight Extremists, Interfax News Agency Daily News Bulletin, in *Reuters*.

⁵⁷ 29 Aug 2000, Russian Foreign Ministry, 'Taliban Movement is Destabilizing Situation in Central Asia', Rosbusinessconsulting, in *Reuters*.

⁵⁸ 07 Sep., 2000, Afghan Boomerang, by Maxim Yusin, Izvestia, in *Reuters*.

dolaylı ve direk görüşmelere ayırdığı bilinmektedir.⁵⁹ Özbekistan'ın bu çabalarından alarına geçen Rusya hemen Başkan Yardımcısı Yastrjembский'i İslamabad'a göndererek Pakistan yönetimi ile Taliban ve koruması altındaki "teröristler" hakkında görüşmeleri başlattı. Bu görüşmelerde Rus istihbaratı Taliban kontrolündeki bölgelerde bulunan Çeçen, Arap, Özbek milislerin koordinatlarını Pakistan yönetimine verdi.⁶⁰

Taliban, Bin Ladin'in temsilcileri ve Özbekistan İslami Hareketi askeri lideri Namangani'nin 2000 bahar aylarında Mezar-ı Şerif'te buluşarak güçbirliği etmelerinden sonra Orta Asya uyuşturucu trafiğinin önemli bir kısmının Namangani'nin kontrolüne geçtiği biliniyor. Kırgızistan sınırı yakınlarında her bahar yerleşen sayıları 800 civarındaki gerilla grubunun da zaman zaman Taliban uçaklarının hava desteğinden yararlandıkları tesbit edilmişti.⁶¹

Ancak, Özbekistan'a girmeyi başaran gerillaların Afganistan'dan girdiği iddiaları oldukça dayanaksız görünmektedir. Çünkü, Tacik yönetiminin çabaları ile kurulan ve silahlandırılan Özbekistan İslami Hareketi'nin askeri kanadı ve onun lideri Namangani, Özbekistan taraftarı Albay Hudayberdiyev'in 1998 yılındaki Tacikistan'a saldırısından sonra buna tepki olarak olağanüstü güçlerle donatılmıştı.⁶² Kısacası, Özbek yönetiminin Tacikistan'daki Özbeklerin haklarını savunmaya başlaması ve müdahalede bulunmaya hazırlanması üzerine, Tacik-Rus yönetimleri "düğme"ye basmışlar ve Namangani grubunu desteklemeye başlamışlardır.

Taliban'ın 2000 sonbaharındaki saldırısıyla gerileyen Kuzey İttifakı, Ekim sonunda Taliban'ın ilerleyişini durdurmayı başarmış ve Ocak 2001 ortasına kadar önemli bir karşı hamle ile kontrolü altında olan toprak parçasını %20'nin üzerine çıkarmıştır. Taliban tarafında en az 1,500 kadar Pakistanlı subay ve askerin savaştığı bilinmektedir. Taliban bu yılbaşından itibaren Pakistan ordusunun 625'nci Zırhlı Taburu, 197nci ve 117nci Tuğayları ile elit Çarot komandolarının desteğini almış durumdadır. Ayrıca, Pakistan Peştunlarının aşırı para-militer örgütleri olan Sipahi Sahabat üyesi 500 kadar asker ile Namangani'ye bağlı sayıları bu yılbaşı itibarı ile 3 bini aşan Özbek-Tacik milislerin de Taliban'a destek verdikleri bilinmektedir. Rusya'daki bir kanaate göre,

⁵⁹ Izvestia, 3 Oct., 00, *BBC Monitoring Former Soviet Union*, Political, 03.10.2000.

⁶⁰ 03 Oct., 2000, The Initiative came from Islamabad, Russian Press Digest, in *Reuters*.

⁶¹ Interfax News Agency, Moscow, in English, 0800 gmt 15 Aug 00, Official Warns Concentration of Rebels on Borders, *BBC Monitoring Service: Former USSR* 16.08.2000.

⁶² Kommersant, August 12, 2000, p. 3, A Drug Baron will be Russia's Next Partner in Dushanbe, Defence & Security, 17.08.2000, in *Reuters*.

Taliban, aynı zamanda, Türkmenistan üzerinden eski Sovyet memleketlerinin silahlarını alabilmektedir. Pakistan Lideri General Müşerref ise, ülkesinin Kosova'dan Afganistan'a uzanan bir İslam kuşağının en güçlü destekçisi olacağını daha işbaşına geldiğinde söylemişti.⁶³ 25 Mayıs 2000'de Pakistan lideri General Perviz Müşerref, ilk defa ve açık olarak, Pakistan'ın Afganistan'daki etnik Peştun çoğunluğu temsil eden Taliban yönetimini desteklemeye devam etmesinin milli güvenlik önceliklerinden olduğunu açıkladı. Pakistan, 1980'lerde, Peştun Hizb-i İslami Partisi (Türk düşmanı Gülbeddin Hikmetyar liderliğinde) ve 1990'larda da yine Peştun Taliban'a cömert desteklerde bulunmaktaydı. Peştunlar, Pakistan'daki ikinci büyük etnik grubu teşkil etmektedirler. Pakistan'ın bu davranışına karşılık, Özbekistan Afgan Özbeklerini, Tacikistan Tacikleri, İran da Hazaraları desteklemeye başlamışlardır.⁶⁴ Doğal olarak da Afganistan'ın bölünmüşlüğü aslında daha da derinleşmektedir.

İkinci Fergana Savaşı

Ağustos 2000 başında Özbekistan'a giren ÖİH gerillaları Surhanderya bölgesi ve Taşkent yakınlarındaki Bostanlık bölgelerinde Özbek güvenlik kuvvetleri ile kanlı çarpışmalara girerek en az 12 Özbek askerinin ölümüne sebep olmuşlardı.⁶⁵ Gerillaları muhalefet güçleri olarak adlandıran bazı yabancı çevrelere Özbekistan'ın cevabı netti. Özbek Genel Savcı Yardımcısı Azimcan Ergaşev'in kelimeleri ile "teröristler ve liderleri muhalefet olarak adlandırılmazdı, bunlar terör suçlularıydı".⁶⁶ Özbekistan'a tekrarlanan gerilla saldırıları, özellikle son iki yıl içinde artan terör taktikleri ile Özbek yönetimini daha sert tedbirler almaya itmektedir. Vadinin diğer tarafı olan Kırgızistan'da da durum pek farklı değildir.

Dağlık geçitlerden, 11 Ağustos 2000'de, Kırgızistan'a geçen 100'den fazla gerillanın bir hafta içinde 24 Kırgız askerini öldürmesi neticesinde alarma geçen Kırgız yetkililer, sınırın öte tarafında bekleyen bin civarındaki geril-

.....
: **Özbekistan'a tekrarlanan**
: **gerilla saldırıları,**
: **özellikle son iki yıl içinde**
: **artan terör taktikleri ile**
: **Özbek yönetimini daha**
: **sert tedbirler almaya**
: **itmektedir.**
:

⁶³ Vladimir Yemelianenko, Izvestia, December 2, 2000, p. 1, 4., Defence & Security, 19.01.2001, in Reuters.

⁶⁴ Ahmed Rashid, Pakistan's Explicit Pro-Pashtun Policy and Pro-Taliban Support, CACA, June 21, 2000.

⁶⁵ Reuters News Service, 23 Aug., 2000, Islamist Gunmen 100 km from capital Tashkent.

⁶⁶ Interfax News Agency, 25.08.2000, Terrorists cannot be called Opposition Figures, in Reuters.

lanın da çatışmalara katılması durumunda felaketle karşılaşacaklarını anladılar. İşin ilginç yanı, Kırgız yetkililer, gerillaların arasında, Özbek, Tacik, Araplardan başka, Rusların da bulduklarını bildiriyorlardı.⁶⁷ Bu gelişmeler üzerine, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan liderleri Bişkek'te acil bir zirve düzenleyerek ortak hareket planı hazırladılar.⁶⁸ Gerçekten de Ağustos 2000'de başlayan İkinci Fergana Savaşı'nda Orta Asya devletlerinin yönetimleri, eşgüdümü sağlayarak 1999 Batken olaylarından aldıkları dersleri sergilediler.

Ağustos 2000'deki saldırılardan sonra, Tacikistan'daki İslami Yeniden Doğuş Partisi lideri Said Abdulla Nuri'nin arabuluculuk teklifi, Özbek yönetimi tarafından Nuri'nin kendini ele vermesi ve teröristlerle başından beri ilişki içinde olduğunun göstergesi olarak algılandı.⁶⁹

Bu gidişat içinde Özbekistan yönetimi uluslararası kuruluşların insan hakları ihlalleri suçlamalarına tepkilerini sertleştirdi.⁷⁰

Elli bin kişilik Özbek Ordusu'nun en büyük sorunu dağlık Fergana Vadisi'nin etrafını güvenceye alamamaktır. Bu yüzden de toplu tutuklamalar bir strateji haline gelmektedir. Resmi olarak, ülkede 63 bin mahkum bulunmakta; ancak, bazı uluslararası kuruluşlar bu rakamın 200 bine kadar varabileceğini iddia etmekte. Gerillaların çok iyi silahlı oldukları, en yeni sniper (keskin nişancı) tüfekleri, gece görüş kameraları, çeşitli tipte roketatarlar ile donanımlı oldukları ve 10-15 kişilik küçük gruplar halinde gezdikleri biliniyor. Kerimov, Eylül ayındaki ani çıkışında basında ÖİH saldırılarına verilen geniş yerden ve Özbek ordusunun bunlarla mücadele edemediği konusunda çıkan yazılardan yakılarak, bunların tek amacının Özbekistan'a Rus askerlerinin yerleşmesi ve Rus üslerinin açılması için zemin hazırlama olduğunu ilan etmişti.⁷¹ Kerimov'un, baştan beri bölgeye Rus askeri varlığının yerleşmesine direndiği bilinmekle birlikte, bunu ilk defa bu kadar açık belirttiğine şahit olunuyordu.

Ağustos 2000'de başlayan "II. Fergana Savaşı" yaklaşık iki ay sürdü. Surhanderya'da yenilen gerillalar kuzeye yönelerek Taşkent'e 80 km kadar yaklaştılar ve Taşkent'in tatil bölgesi olan, pek çok üst düzey yetkilinin hafta-sonu evlerinin bulunduğu bölgeler ve Çarvak bölgesinin güvenlik güçlerince boşaltılmasına sebep oldular. Aynı zamanlama ile Andican'da hükümet binalarına saldırılar düzenlenirken, Toro ve Çon-

⁶⁷ Economist, 26.08.2000, The Militants take aim Bishkek, More Trouble for the Region's Leaders, in *Reuters*.

⁶⁸ Vladimir Radyuhin, The Hindu, 26.08.2000, Concern Over Islamic Insurgency in Central Asia, in *Reuters*.

⁶⁹ Interfax News Agency, 30.08.2000, Tashkent will not Hold Talks with Terrorists-Karimov, in *Reuters*.

⁷⁰ Interfax News Agency, 06.09.2000, Tashkent Denies Reports of Having Political Prisoners, in *Reuters*.

⁷¹ Patrick Cockburn, Independent, 26.09.2000, p. 12., Islamic Warriors Strike at Russia's Flanks, in *Reuters*.

Alay dağ geçitlerinden geçmeye çalışan daha büyük gerilla birlikleri son anda durduruldu. Fergana Vadisi Özbekistan'ın %4.5'luk bir bölümünü temsil etmesine rağmen nüfusun üçte birini barındırmakta ve dünyanın nüfus yoğunluğu bakımından en yoğun bölgelerinden biri olma özelliğini korumaktadır. Tarihi olarak, bölgenin en muhafazakar yeri olan Vadi, aynı zamanda, işsizlik ve ekonomik güçlüklerin en fazla yaşandığı bölgedir de. Gerillaların sürekli olarak Batken üzerinden Vadi'nin Kırgız tarafına oradan da Özbekistan'a güvenli bir koridor açmaları, bölgenin Taşkent'ten tamamen kesilmesi anlamına gelecektir.⁷²

Bunu izleyen dönemde hazırlıklar için tekrar Afganistan'a çekilen ÖİH kuvvetlerinin bahar aylarından önce bir taarruza geçmeleri beklenmiyordu. Ancak 2000 yılı Aralık ayının son günlerinde Namangani Amuderya'yı geçerek Tacikistan'ın Tavildarya bölgesine ulaştı ve kampını kurdu. Bundan iki gün sonra Çin hükümeti Kırgızistan'a uç kargo uçağı dolusu silah gönderdi. Namangani'nin bu gelişi Özbek yönetimi ile Taliban arasındaki görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlandığının bir göstergesi idi. İşin ilginç yanı Amuderya geçişinin Rus sınır muhafızları tarafından çok sıkı bir biçimde denetleniyor olmasına rağmen, Namangani'nin hiçbir zaman geçiş zorluğu çekmemesidir.⁷³ Gerek Rusların gerekse de Taciklerin ÖİH'ne olan desteklerinin bir başka göstergesi de bu sık geçişlerdir. Gerillaların gücünden ve tehdidinden bu derece etkilenen Özbek yönetiminin özellikle Vadi bölgesinde pek çok sempatanı da çeşitli sebeplerle göz altına aldığı ve yaz aylarında hapse attığı belirtilmişti.⁷⁴ Ancak, bu sefer, kış ortasında ani bir kriz ortamı gelişmişti.

Tacik iç savaşı yıllarında Cuma Namangani, Saha Komutanı olan Mirza Ziya (şu anda Tacikistan Acil Durumlar Bakanı)'nın altında savaşmıştı. Şu anda da bu eski yoldaşların yakın temas ve işbirliği içinde olmaları aslında gayet normaldir.⁷⁵ Burada mesele Rahmanov yönetiminin Orta Asya liderlerine verdiği sözleri yerine getirmede ne kadar muktedir olduğudur. Ayrıca, ülkedeki Rus faktörünü de gözden kaçırmamak lazım. Rusların Tacikistan'da konuşlu bulunan 201'inci Mekanize Piyade Tümeni'nden Dimitriy Grzunov'un Soldat Rossii gazetesine verdiği bir demece göre, militanlar hava yolu ile sınırı

⁷² Anvar Bakeev, *Vremya*, September 2, 2000, p. 3, Defence & Security, 29.10.2000, Union of Defenders of Fergana Valley, in *Reuters*.

⁷³ Ahmad Rashid, *Daily Telegraphy*, 11.02.2001, p. 19., Central Asia Crisis Talks over Islamic Invasion, in *Reuters*.

⁷⁴ David Stern, *Financial Times*, 05.01.2001, Islamic Insurgency Fears Bring Uzbek Crackdown-Allegations, in *Reuters*.

⁷⁵ *Kommersant*, 19 Jan 01, *BBC Monitoring Former Soviet Union-Political*, 20.01.2001. Uzbek Militant's Presence Causes Controversy in Tajikistan.

geçmiş olabilirler. Rus sınır muhafızlarının denetiminde bulunmayan Parkhar hava üssüne Tacik yetkililer Tacik gümrük memurlarını bile sokmamaktalar; Tacik yetkililere göre insani yardım taşıyan helikopterler düzenli olarak buradan Afganistan'a geçerek bu yardımı dağıtıyorlar. Ayrıca, her ay 20 ile 30 arasında uçak da bu havaalanını kullanarak sınırın iki tarafından taşıma yapmaktalar.⁷⁶ Uçak ve helikopterlerle taşınan gerillalar ve çatışma anında onlara hava desteği veren Taliban jetleri, gerçekten de hiç de alışkın olunmayan tipte bir gerilla savaşı ile karşı karşıya olduğu intibasını vermektedir.

Bütün köşeye sıkışmış görüntüsüne rağmen, Özbek yönetimi, aralık 2000'de, Moskova'da yapılan BDT Savunma Bakanları zirvesine temsilci göndermedi.⁷⁷ ÖİH kuvvetlerine karşı geçen yaz-sonbahar önemli kayıplar veren Özbek ve Kırgız silahlı kuvvetleri, gerillaları bu sefer zor kullanarak ve büyük zayıyat verdirerek geri çekilmek zorunda bırakmışlardı. Resmi rakam açıklanmadı ise de, Özbek ordusunun geçen yaz sonundaki gerilla saldırıları sonundaki kayıplarının ikiyüz'den aşağı olmadığı tahmin ediliyor.⁷⁸

Nihayet, 2001 Ocak sonunda, gelişmelerden rahatsız olan Tacik yönetimi, Ocak başında sınırı geçerek Tavildarya bölgesine yerleşen 250 gerillanın tekrar Afganistan'a gönderildiğini, geride sadece bir düzine kadar Namangani'nin şahsi korumalarının kaldığını açıkladı. 2000 yılı Mayıs ayından bu yana üçüncü kez sınır dışı edilen grubun en kısa zamanda yeniden dönmesi beklenmektedir.⁷⁹ Ancak, Taliban Sağlık Bakanı Muhammed Abbas Ahund'un Şubat başında yaptığı açıklama ile Cuma Namangani'ye Taliban yönetiminin siyasi sığınma hakkı tanıdığı dünyaya duyurulmaktaydı.⁸⁰ Bu da Taliban ile Özbekistan'ın tüm köprüleri atarak yarı savaş durumuna geçmelerinin bir işaretiydi. Namangani artık bir Afgan vatandaşı. Ancak, bu durum, aslında, Namangani'nin Vadi'deki şöhretine önemli ölçüde zarar veren bir gelişmedir.

Hatırlanacağı üzere daha İkinci Fergana Savaşı başlamadan, 2000 Mayıs ayında Batı'nın endişelerini yansıtan gelişmelerden biri de, AGİT başkanı ve Avusturya Dışişleri Bakanı Benita-Maria Ferrero-Waldner'in

⁷⁶ Vladislav Kulilov, *Rossiskaya Gazeta*, January 18, 2001, p. 3., Namangani-Armed and Extremely Dangerous, Defence & Security, 23.01.2001, in *Reuters*.

⁷⁷ Vladimir Georgiyev, *Nezavisimaya Gazeta*, January 20, 2001, p. 5., Islamic Commandos Prepare another Invasion of Uzbekistan, Defence & Security, 24.01.2001, in *Reuters*.

⁷⁸ *Economist*, 27.01.2001, Central Asia has a new Terrorist Threat, in *Reuters*.

⁷⁹ *Kommersant*, January 30, 2001, p. 11, Defence & Security, 02.02.2001, Islamic Extremists Expelled From Tajikistan, in *Reuters*.

⁸⁰ Vladimir Suprun, *ITAR-TASS World Service*, 03.02.2001, Uzbek Anti-Government Activist Sheltered in Afghanistan.

.....
 : **Fakat tecrübe gösterdi ki,**
 : **İslamcı gerillaların**
 : **Özbekistan'a tekrarlanan**
 : **saldırıları, Moskova ve**
 : **Washington DC'de**
 : **Özbek yönetimini**
 : **fundamentalizme karşı**
 : **sağlam bir kale olarak**
 : **göstermekten ve kalenin**
 : **sağlamlaştırılması için**
 : **dünyayı seferber**
 : **etmekten başka bir işe**
 : **şimdilik yaramıyor.**
 :

Bişkek'e ani bir ziyaret yaparak Orta Asya güvenliği konusunda Akayev ile görüşmesiydi. Bu görüşme neticesinde de Afganistan'ın bölgesel güvenliğe karşı en büyük tehdit olduğu kanaati hakim olmuştu.⁸¹ Aslında gerek Batı'da gerekse Rusya'da pek çok analist, gerillaların Ağustos saldırısından çok daha vahim sonuçlar çıkacağını öngörmekteydiler.

Fakat tecrübe gösterdi ki, İslamcı gerillaların Özbekistan'a tekrarlanan saldırıları, Moskova ve Washington DC'de Özbek yönetimini fundamentalizme

karşı sağlam bir kale olarak göstermekten ve kalenin sağlamaştırılması için dünyayı seferber etmekten başka bir işe şimdilik yaramıyor.⁸² Özellikle de Özbek ve Kırgız yönetimlerinin geçen aylarda üst üste sağladıkları başarılar dünyadaki konumlarını yükseltmekte ise de, şimdilerde tehdit büyümekte ve topyekün Taliban sızma (*infiltrasyon*) senaryoları geliştirilmektedir.

Taliban'ın kuzeye yürüyüşü özellikle Eylül başında Özbek yönetimini alarma geçirmişti. Hem Türkiye hem de Rusya tarafından desteklenen General Dostum'a Termez yakınlarında bir üs verilmesi için Rusya da Türkiye de ricada bulunmuşlardı. Ancak, Taliban'ın ciddi bir misillemeye kalkışmasından çekinen Özbek yönetimi bu tekliflere olumlu yanıt vermedi.⁸³ Zaten bunun hemen ardından da Taliban ile görüşmeler başlatılmıştı. Bugünlerde gelen haberler ise Taliban tarafından son iki yıldır gerçek bir katliama maruz bırakılan Güney Türkistanlı Özbeklerin ÖİH aracılığı ile Taliban'a katılmaya başladıkları ve Namanganı komutasında birlikler teşkil edildiği yolunda.

Bu arada, Özbekistan'ın, bir yandan Rus, diğer taraftan Taliban baskılarına direnmesinin yanında, Kırgızistan'ın tamamen Rusya'ya teslim olmuş gibi görünmesi kimseyi aldatmamalıdır.

⁸¹ Interfax News Agency, 31.05.2000, OSCE Head Discusses Regional Security in Security in Bishkek, in *Reuters*.

⁸² Reuel Hanks, The Fundamentalist Threat to Uzbekistan: Crisis or Chimera?, CACA, August 30, 2000.

⁸³ Ahmed Rashid, Islamic Movement of Uzbekistan's Incursions Assist the Taliban, CACA, September 13, 2000.

Kırgızistan'ın Rus tesiri altında görünmesindeki ana etken ekonomiktir. Rusya'nın bölgesel askeri tesiri geçici olsa da, bölge ile olan ekonomik entegrasyonunu kısa vadede silmek güçtür.⁸⁴ Orta Asya'nın "demokrasi adası" Kırgızistan'da yapılan son parlamento seçimleri neticesinde, anti-demokratik seçim koşulları Batı'yı alarma geçirdi. Demokrasinin son kalesinde, seçimler hem anti-demokratik yapılıyor hem de komünistler üstün duruma geçiyorlardı. Orta Asya'da, Aral-88 veya Nevada-Semipalatinsk benzeri NGO'lar 1980'lerin ikinci yarısına damgalarını vurmuş iken, 1990'larda bu tip sivil örgütlerin varlığından dahi bahsedilemiyordu. Orta Asya için demokrasi, hala yabancı bir kavram olma özelliğini korumakta.⁸⁵ 2000 yılındaki Kırgız seçimlerinde komünistlerin üstünlüğü ele geçirmesi Kırgızistan'ın Rusya'ya bağımlılığını arttıran bir faktör olarak ortaya çıkacaktır.⁸⁶

Rus Tesir Stratejisi ve Putin

Rusya'nın elindeki araç tabii ki sadece Güney Türkistan'ı karıştırmak yoluyla tüm Orta Asya'ya hakim olma stratejisi değil. Etnik açıdan Orta Asya'nın en zayıf ve kırılmaya hazır ülkesi Kazakistan'dır. 1999 yılı sonlarında Kazakistan'ın Ust Kamenegorsk bölgesinde tutuklanan 22 etnik Rus'un bir ayaklanma ile Russkaya Zemlya (Rus Toprağı) adında yeni bir devlet kurma çabasında oldukları ve bu devleti Rusya Federasyonuna bağlama amacı güttükleri biliniyor. Aslında, Rus Kozakları bunu Soljenitsin'in 1991'deki Kuzey Kazakistan'ın Rusya'ya bağlanması gerektiği çağrısından bu yana dile getirmekteler. Kuzeydeki yeni Başkent Astana sebebi ile kuzeyde Kazak nüfusu arttıkça, etnik Ruslarla olan problemler de artacaktır. Buna paralel olarak da Rus etnik ayrılıkçılığı da güçlenecektir. Ancak, Kazakistan'daki tek ayrımcılık etnik Ruslardan kaynaklanmamaktadır. Otonom bölge arzusundaki Uygur Türkleri Kazakistan'ın bir kalemde Çin'e devrettiği 900 km kare toprağa da isyan etmekteler. Etnik Han-Çinliler Kazakistan'daki sayılarını 1996'dan bu yana her yıl ikiye katlamaktalar. Hatta sayıları çok az olan Kazakistan Almanları bile 1995 yılından bu yana etnik kültürel otonomi isteği içindeler. Güney Kazakistan'daki Özbek nüfus Kazakistan'dan çok Özbekistan ile iktisadi ve kültürel entegrasyon içindedir.

Öte yandan, Kazakistan bağımsızlıktan bu yana, hala elindeki silahların bir envanterini çıkarmış değil. Çeşitli ülkelere silah sattığı bili-

⁸⁴ Tamara Makarenko, Russian Language in Kyrgyzstan: Balancing Security with Economics, CACA May 10, 2000.

⁸⁵ Beatrice Hogan, What is the Meaning of Democracy in Central Asia? CACA, March 1, 2000.

⁸⁶ Gulnara Osorova, Communists Win Election in Kyrgyzstan "Island of Democracy"., CACA, March 15, 2000.

nen Kazakistan'ın eldeki son silah envanterinin (1991 yılına ait) Rusların elinde olması sebebiyle, yeni bir envanter çıkarmaya hazırlanan Kazakları önemli sürprizler beklemekte. Ayrıca, Orta Asya ülkelerinin hepsinde olduğu gibi, Kazaklar da 2000 yılı yazı başından itibaren önemli askeri reformlar yapmaya karar verdiler. Bu reform sonucunda yeni askeri bölgeler ve birlikler kurulacaktır. Ayrıca, bağımsızlıktan bu yana resmen Ruslara kiralanmadığı halde Kazakistan'ın 6 büyük test sahası Rus silahlı kuvvetleri tarafından yasal olmayan bir şekilde kullanılmaktadır. Bu konu, sık sık Kazak parlamentosunun gündemini işgal ediyor. Kazak ordusu, Orta Asya'nın belki en heybetli ancak en hazırlıksız ve zayıf ordusu olma özelliğini muhafaza etmektedir.⁸⁷ Kazak ordusunun muhtemel bir sosyal veya siyasal kargaşa halinde Batken'deki Kırgız ordusundan fazla bir varlık gösterebileceğini düşünmek aşırı iyimserlik olacaktır.

Orta Asya'da kendini ömür boyu dokunulmaz ilan eden liderler kervanına sonunda demokrat olarak bilinen Nursultan Nazarbayev de katıldı. Nazarbayev, 2000 yılı Haziran sonunda, Meclis'ten geçirdiği bir yasa ile, hayatının sonuna kadar kanuni dokunulmazlık elde etti. Bunun biraz farklısını Yeltsin de kendisi için gerçekleştirmişti. Ancak, bu son gelişme, Nazarbayev'in iktidardan uzaklaşma niyetinde olduğunun bir göstergesi değildir. Türkmenbaşı'nın ömür boyu cumhurbaşkanı ilanından sonra (ki daha sonra görevi 2010 yılında devredeceğini açıkladı) Kazakistan'daki bu gelişme sadece daha çok genç olan bu ülkelerde demokrasinin hala yabancı bir kavram olduğunu destekleyen bir başka örnektir.⁸⁸

Orta Asya liderlerinin, 2000 yılının başından bu yana, birbirlerinin vatandaşları için vize sınırlamaları koymaya karar vermeleri, Orta Asya entegrasyonu ümitlerini iyice azaltmaktadır. Nitekim, güvenlik gerekçeleri ile, Kazak-Özbek ve Kırgız-Özbek sınırlarının denetim altına alınması ve Türkmenistan'ın neredeyse herkese karşı vize uygulamasına geçmesi Orta Asya'da serbest dolaşım ve OAET fikirlerine sert darbeler vurmuştur.⁸⁹ Tüm bunlara rağmen, Orta Asya, çok hızlı bir biçimde, dünya kamuoyunun ön sıralardaki gündem maddelerinden biri haline gelmektedir. 2000 yılının ilkbahar ayları içinde, önce ABD'nin CIA ve FBI başkanları, ardından ABD Dışişleri Bakanı Madeline Albright Orta Asya seyahatleri yaptılar. Orta Asya'ya bu gezisinde bölge ülkelerinin ekonomilerinin dünya ekonomisi ile entegrasyonlarının

⁸⁷ Khabar TV, Almatı, in Kazakh 1300 gmt 18 Jun 2000. BBC Monitoring Central Asia 07/07/2000, in *Reuters*. Kazakhstan to take Inventory of Weapons, Reform Armed Forces.

⁸⁸ Sultan Nazarbayev: Central Asia's Latest President for Life? CACA, July 5, 2000.

⁸⁹ Richard Dion, The Decline of Central Asian Integration, CACA, March 29, 2000.

önemine değinen ABD Dışişleri Bakanı Albright, bunun gerçekleşmemesi halinde bu ülkelerin derin güvenlik bunalımlarına düşeceklerini savunmuştur.⁹⁰

Onların hemen ardından da, 18 Mayıs'ta, Rusya'nın yeni Cumhurbaşkanı Putin Özbekistan ve Türkmenistan'ı kapsayan bir gezi yaptı.

Putin'in Rusya Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi her ne kadar Orta Asyalı Liderlerce alkışlanmışsa da, yönetimler Putin'in aktif dış politika tutumları nedeniyle siyasi uydulaşma endişesini açıkça dile getirmektedirler.⁹¹ Rusya'nın, Mart 2000'den itibaren, Orta Asya'daki güvenlik kaygılarının altını çizen açıklaması, Rusya'nın bölge siyasetinde pasiften aktife geçen çizgisini belirlemektedir.⁹² Putin'in ilk dış seyahatini de bölgeye yapmış olması Rusya'nın önceliklerini gösteren bir gelişmedir. Putin'in Özbekistan'a varışı ile birlikte, Putin'in Taşkent doğumlu, Buhara'da büyümüş bir Özbek Rus'u olduğu söylentileri bölgede yayıldı. Hatta bu gezinin kendisine babasının vasiyeti olduğu gibi duygusal boyutu olan söylentiler Rus propaganda makinesinin tekrar çalışmaya başladığına işaret etmekteydi. Putin, bu gezide, "Özbekistan'a karşı olan herhangi bir tehdit, aynı zamanda Rusya'ya karşı bir tehdittir" diyerek Özbek yönetimine açık çek verdiğini ilan etti. Aynı günlerde Özbek televizyonunda boy gösteren Amerikalı General Anthony Zinni de uluslararası kamuoyunun Özbekistan'ın karşı karşıya bulunduğu tehlikeleri iyi anlaması ve Özbekistan'a destek olunması gerektiğini savunuyordu. Özbek Lideri Rusya ile bir anda gerçekleşen bu yakınlaşmayı tehlikeli bulmuş olacak ki, Putin'in Özbekistan'dan ayrılmasını izleyen günlerde "Özbekistan'a hiçbir Rus askerinin gelmeyeceğini, buna ihtiyaç da bulunmadığını" duyurmuştur.

Uluslararası arenada insan hakları ihlalleri yüzünden başı belada olan Özbekistan bu sorunun çözümü için de bir strateji geliştirmektedir. Özbek Cumhurbaşkanı'nın 2000 yılı bahar aylarında üzerinde ısrarla durduğu konulardan birisi, siyasi reform paketi içinde Özbekistan'ın iki meclisli bir sisteme geçmesi idi. Bu doğrultuda Taşkent'teki Konrad Adenauer Vakfı'nın organize ettiği çalışmalar halen sürmektedir. Bu sonbahardan önce, Özbekistan'ın iki meclisli bir siyasi yapıya geçmesi ile demokratik bir alt meclisin oluşturulması, ancak üst meclisin veto yetkisinin sağlamlığı sayesinde bir rejim sigortası ("sübabı") oluşturul-

⁹⁰ Kunduz Sydygalieva, The Key to Kyrgyzstan's Future: International Economic Integration, CACA, April 26, 2000.

⁹¹ Birgit Brauer, Central Asia Readjusting to Life in Putin's Orbit, CACA, March 29, 2000.

⁹² Theodore Krasik, Rising Russian Intelligence and Security Objectives in Central Asia, CACA, April 12, 2000.

ması düşünülmektedir. Bu da Özbekistan'ı uluslararası kamuoyunda, en azından bir süre için, rahatlatacak bir adım olarak düşünülebilir.⁹³ Kerimov yönetiminin suçlandığı insan hakları ihlalleri gerçek payı taşısada da, Türkiye'nin zaman zaman suçlandığı insan hakları ihlallerinden çok büyük bir farklılık taşımamaktadır.⁹⁴ Ancak, şimdilik, demokratikleşmeden çok, güvenlik meseleleri gündemi işgal ediyor. Aslında Özbekler, içten veya dıştan gelebilecek herhangi bir güvenlik tehdidine karşı en hazırlıklı Orta Asyalılardır. Hemen her gün, Özbek basınında polis ve askerlerin ortak tatbikatlarına, yabancı uzmanlarca eğitilmelerine dair haberlere rastlamak mümkündür. Hatta ABD'li uzmanlarca eğitilmiş olan iki özel taburun Kaşkadya ve Surkhandarya bölgelerine konuşlandırıldığı geçen yıl halka duyuruldu. Rus uzmanların da benzeri eğitimler vererek seçme birlikler oluşturduğu biliniyor. Eylül 2000'den itibaren, BDT'nin Birleşik Hava Savunma Sistemi'nde aktif hale gelen Özbekistan, Ermenistan, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya'dan sonra, bu sistemin altıncı üyesi olmuştur. Böylece, Orta Asya'nın büyük bir bölümü Rus hava güvenlik şemsiyesi altına girmiştir.⁹⁵ Ancak, Rusların, uygulamada sembolik olan bu hava savunma sistemini idame ettirmek uğruna, ileride, Özbekistan'dan askeri üs isteyebilecekleri ihtimali unutulmamalıdır.

Putin'in, Özbekistan gezisinin hemen ardından Duşanbe'ye geçmesi beklenirken, 19-21 Mayıs 2000 hafta sonunu Aşgabat'ta geçirmesi ve bunun nihayetinde Türkmenistan ile yılda 20 milyar metreköplük gaz alımı anlaşmasına varması önemli bir gelişmedir. Bu, Rusya'nın Orta Asya siyasetinde şimdiye kadar kullanmadığı Türkmenistan kartını aktive ettiği şeklinde yorumlanabilir.⁹⁶ Ayrıca, Putin'in Türkmenistan ziyareti Pakistan Lideri General Müşerref'in Aşgabad ziyaretinin hemen ardından gerçekleşiyordu. Pakistan, bu ziyarette, Afganistan'daki tam Taliban kontrolü neticesinde Türkmen gazının Pakistan üzerinden Hint Okyanusu'na ulaştırılmasının artık mümkün olduğunu iddia etmekteydi. Putin'in son ziyareti Rus boru hattı tahakkümünden kurtulmaya çalışan Türkmenistan'ı ikna etme çabalarından biriydi sadece. Putin yönetiminin Orta Asya siyaseti, pragmatik ve faydaya dayalı düz bir

⁹³ 07 Jul 2000 Uzbekistan: Uzbek Political Parties Support Idea of a Bicameral Parliament. Özbekiston Ovozi, Tashkent, in Uzbek 04 Jul 2000, p. 1. BBC Monitoring Central Asia, 07/07/2000, in *Reuters*.

⁹⁴ İlimli İslamcı hareketler ile Radikaller arasında net bir ayırım yapabilmeyen imkansızlığı Kerimov'u tüm İslami gruplar üzerinde baskı kurma yoluna itmştir. Unutulmamalıdır ki Kerimov pek çok suikast teşebbüsünden kurtulmuş bir Orta Asya Lideridir. Bkz. Tom Beal, Terrorism Summitry-Sharing Fears in Dushanbe, *The Wall Street Journal Europe*, 10/07/2000, p. 5.

⁹⁵ Agenstvo Voyennikh Novostey, Moskva, 4 Jul 2000, 0824 gmt. BBC Monitoring Former Soviet Union-Political 04/07/2000, in *Reuters*.

⁹⁶ Robert M. Cutler, *Russia and Central Asia: Playing the Turkmenistan Card*, CACA, May 24, 2000.

siyaset olacağını şimdiden gösterdi.⁹⁷ Bunun son işaretlerinden biri de pragmatikliği ile tanınan (!) eski KGB dış istihbarat başkanı Vyaçeslav Trubnikov'u BDT'den sorumlu dışişleri bakanlığı yardımcılığına getirmiş olmasıdır.⁹⁸

Tacikistan'ın Kasım 1999 ve Şubat 2000'de gerçekleştirilen başkanlık ve parlamento seçimleri ertesinde bir normale dönüş yaşadığı konusundaki analizlere katılmak oldukça güç. Çünkü, 1992'den sonra tüm "güç bakanlıkları" ile yüksek düzey bürokrasinin Rahmanov'un klanı olan Kulyab klanının eline geçmiş olması ve Leninabad klanının son parçalarının da iktidardan temizlenmesi, Tacikistan'da devam eden kabilecilik anlayışının göstergeleridir. Muhalefetin temsil ettiği Garm ve Bedahşan klanları ise genel olarak İslami muhalefete olan sürekli destekleri ile tanınıyorlar.⁹⁹ Ayrıca, Tacikistan, komşularının ümit ettiği sınır güvenliğini sağlamada başarısız oldu. Batı medyasında, Namangani güçlerinin Rus sınır muhafızlarının desteği ile Tacikistana geçtikleri yönündeki suçlamalara Rus Savunma Bakanlığı "absürd" demekle yetindi.¹⁰⁰ Ancak, suçlamanın ciddiliği böyle bir geçiştirmeye izin vermeyecek boyuttadır.

Kırgız cumhurbaşkanlığı için yapılan 29 Ekim 2000 seçimleri, Orta Asya'nın artık "otokrasi adası" haline gelen ülkede, anayasaya aykırı olarak, Askar Akayev'in üçüncü defa cumhurbaşkanı seçilmesine şahit oldu. Cumhurbaşkanlığına adaylığını koyan 19 adaydan, ki bunların arasında ülkenin muhalefet lideri General Feliks Kulov da bulunmaktaydı, 12'si zorunlu Kırgız dili imtihanını geçemeyerek elendiler ve seçime giremediler.¹⁰¹ Bu dil imtihanları, her Orta Asya ülkesinde güçlü cumhurbaşkanlığı adaylarını elemek için kullanılan genel bir yöntem. Seçimlerin hemen ertesinde tekrar "demokrasi adası" olma niyetini belli eden Cumhurbaşkanı 30 Kasım 2000'de kendisine suikast planlamaktan hapse mahkum olan altı kişiyi affederek özgürlüklerine kavuşturdu.¹⁰²

Akayev, 2000 Temmuz sonunda, Moskova'ya yaptığı ziyarette, Rus Savunma Bakanlığı ile uzun görüşmelerde bulunarak, özellikle silah

⁹⁷ INTERFAX News Agency, Daily News Bulletin 08/07/2000, in *Reuters*. Russia to Pursue Independent Foreign Policy-Putin.

⁹⁸ Yuriy Çubçenko, *Kommersant*, June 29, 2000, p. 3. In WPS Russian Media Monitoring Agency, *What the Papers Say*, 29/06/2000, in *Reuters*. From Foreign Intelligence to the Foreign Affairs Ministry.

⁹⁹ Shahrām Akbarzadeh, *The Plague of Regionalism and Patronage in Tajikistan*, CACA, December 6, 2000.

¹⁰⁰ Military News Agency, 19.01.2001, Uzbek Rebel Unit Enters Tacikistan from Afghanistan, in *Reuters*.

¹⁰¹ Gulsara Osorova, *The Island of Autocracy?*, CACA, November 8, 2000.

¹⁰² Interfax, 30.11.2000, *BBC Monitoring Service: Former USSR*, 02.12.2000.

alımı konusunda Igor Sergeyev ile anlaşmaya varmıştı.¹⁰³ Bu ziyaretinde, Akayev, Kırgızistan'ın en yüksek nişanı olan Manas Nişanı'nı Rus Savunma Bakanı Sergeyev'e vermişti.¹⁰⁴ Kırgızistan'ın Rusya ile bu yakın bağlarından yukarıda da bahsedilmişti. Ancak, güvenlik bunalımını 2000 yazından itibaren daha sıcak yaşamaya başlayan Kırgız yönetiminin "uzaktaki" ortak Rusya ile bu yakınlaşmasının bağımsızlığını yakın vadede tehdit etmeyeceği görüşü hakimdir.

Rus istihbarat birimleri, 2000 yılının başından beri, Orta Asya yönetimlerini büyük sorunlar için uyarmakta. Özellikle, 2000 yılının Mayıs ayından bu yana Afganistan'a yerleşen Özbek muhalefeti aktivitelerini arttırmış durumda ve her gün saflarına yüzlerce gencin katıldığını iddia etmektedir. Rus birimleri de bunları kısmen doğruluyor. O kadar ki, 2000 Haziran sonu itibarı ile Özbek, Kazak ve Kırgız güvenlik güçlerinde tüm izinler kaldırıldı ve sürekli alarm konumuna geçildi.¹⁰⁵ Bölgedeki Rus stratejisinin önemli araçlarından biri de saldırı ve sosyal kargaşa paranoyasını canlı tutmak olarak adlandırılabilir. Bu amaçla, Rus istihbarat birimleri sürekli olarak sızdırdıkları raporları vasıtası ile yakın vadede çok büyük kargaşalıkların çıkabileceği uyarılarını Orta Asya'lı yönetimlere iletmekteler. Ancak bu strateji gerçek tehlikenin varlığını da küçümsetmemelidir.

Rusya'nın bu derece hakim olduğu bölgeye bir şekilde adımını atmaya çalışan başka bir aktör de, Japonya'dır. Japonya'nın bölgedeki stratejisi genel manada Çin stratejisi ile örtüşmektedir. Bu strateji, tarihi "ipek yolu"nun, ticari bağlantılar ve Pasifik'e kadar uzayacak enerji hatları ile canlandırılmasıdır. Bu paralelde bölgede önemli yatırım ile araştırma faaliyetlerine devam eden Japonya'nın kısa vadede bölgesel aktör olması zor görünüyor.¹⁰⁶ Ancak, Orta Asya'nın "Asyalaşması" yönünde çaba harcayan ülkelerin başında da Japonya gelmektedir. Ancak, Rusya, aktörlerin sayısının artmasından çok da fazla etkilenmeyeceğini bilerek, bu tip genişlemelere sıcak bakıyor. En önemlisi, Japonya'nın bölgede iktisadi varlığının dışında bir harekete girişemeyeceğinden emin olan Ruslar şu anda bölgesel güvenlik ve askeri dengeleri ön plana çıkarmış durumdadır.

¹⁰³ Interfax News Agency, 28.07.2000, Kyrgyz President to Discuss Central Asian Security with Russian Defense, Security Chiefs, in *Reuters*.

¹⁰⁴ ITAR-TASS World Service, 28.07.2000, Military-Political News Digest of 28 Jul, 2000.

¹⁰⁵ ROUSBUSINESSCONSULTING NEWS, 07/07/2000 Russia: Russian Intelligence Reports Aggravation of Situation in Central Asia, in *Reuters*.

¹⁰⁶ Japan's Attempts to Formulate a Silk Road Strategy, CACA, February 14, 1999.

arasına girdi.¹¹⁰ Orta Asya yönetimlerinin, Çin'in her geçen gün büyüyen ekonomik ve siyasi gücüne karşı, Rusya'ya sığınmanın ötesinde nasıl direnebilecekleri (!) meçhul.

Aralık 2000'de, Çin-Pakistan sınırında, ağır silahlarla donanmış bir grup gerillanın yakalanması, Çin yönetimini Pakistan'ın Doğu Türkistan'da bir takım emelleri olduğu düşüncesine sevketti. Bu da yakın ve orta vadelere Çin'in geleneksel ortağı Pakistan'dan ayrı Orta Asya ve Afganistan siyaseti izleyebileceğinin bir göstergesidir.¹¹¹ Ancak, herşeye rağmen, Şangay Beşlisi'ne Orta Asya devletlerini getiren gücün Rusya olduğu unutulmamalıdır. Rusya'nın Batı'daki yalnızlığını Çin ile yakınlaşarak aşmaya çalışması çabalarının kompleks Orta Asya sorunları yumağı içinde kaybolması ihtimali de göz önünde tutulabilir.

Çin'in bölgede artan tesirinin araçlarından biri olan Şangay Beşlisi, belki de yakında Özbekistan'ın katılımı ile Şangay Altılısı olabilecek bölgesel bir platformdur. Şangay Beşlisi, 1996 yılında Çin-Sovyet sınırındaki anlaşmazlıkları çözmek üzere kurulduğundan bu yana, beş büyük zirve yaptı. Rus-Çin işbirliği konusunda tüm uzmanlar şüphe duymaktalar. Nitekim, Duşanbe zirvesi esnasında Özbekistan'da bulunan NATO Genel Sekreteri Lord Robertson bunun daha önce denenmiş, ancak işlememiş bir birliktelik ve strateji olduğunu belirtti.¹¹² Ancak, Orta Asya arenasında Rusya ve Çin'in geçici bir süre için dahi olsa Orta Asyalı yönetimlerinin kaygılarını gideren bir platform olarak, bu grubun öneminin gittikçe artmasıdır.

Ayrıca, Şangay Beşlisi, sanılanın aksine, sadece bölgesel bir anti-terör istikrar paktı olmanın ötesindedir. Birkaç yıl içinde Avrasya'nın en ciddi güvenlik yapılanmalarından biri olabilme potansiyeline de sahiptir. Özellikle, Washington'un 60 milyar dolarlık Nükleer Füze Savunma Sistemi çalışmalarına muhalefeti ve 1972 tarihli Anti-Balistik Füzeler anlaşmasını savunması ile Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın üyesi bulunduğu bu beşli global güvenlik arenasının bir oyuncusu olmuştur bile.¹¹³ Henüz bu grubun bir üyesi olmayan Özbekistan'ın ise Çin ile ikili ilişkileri geliştirmeye niyetli olduğu, ancak Rusya'nın devrede olması ile rahatsızlığını bildirerek, şimdilik kendini Şangay Beşlisi'nden uzak tutmaya çalışması da dikkate değer bir olgudur. Mesela geçen yaz, çatışmaların önemli ölçüde devam ettiği

¹¹⁰ TASS Energy News Service, 06/07/2000. Turkmenistan Begins Natural Gas Supplies to China this Year, in *Reuters*.

¹¹¹ Damon Bristow, China Flirts with an Independent Por-Active Afghna Policy, CACA, January 3, 2001.

¹¹² Mike Collett-White, Tajikistan: Analysis-Few easy partnerships for Russia, China and Central Asia, 06 Jul 2000; *Reuters News Service*.

¹¹³ Tajikistan: Russia Says to Bolster Strategic Ties with China, 04 Jul 2000, *Reuters*.

günlerde Pekin'i ziyaret eden Özbek Savunma Bakanı Yuriy Agzamov bir dizi savunma-işbirliği anlaşmaları imzalamaya çalışmakta ve Çin'in desteğini istemekteydi.¹¹⁴ Zaman içinde, Türkiye'nin de Şangay Beşlisi'nin bir takım (köktendinci terör) endişelerini paylaştığını bildirmesi, Türkiye'nin bölgesel arenada gündemi belirleyici liderlik pozisyonunu kaybettiğinin bir göstergesi olarak alınabilir.¹¹⁵

Özbek Cumhurbaşkanı'nın Özbekistan'ı ziyaret eden NATO Genel Sekreteri Lord Robertson ile görüşmektense, Duşanbeye giderek Şangay Beşlisi zirvesinde Kazak, Kırgız, Tacik ve Rus liderlerle görüşmesi, Özbekistan'ın önceliklerini göstermesi açısından önemlidir. Lord Robertson, Kerimov ile görüşemeyince, Özbekistan temaslarında Orta Asya yönetimlerinin coğrafi uzaklık sebebiyle kendilerini dünyadan izole edilmiş saymamaları için ikna girişimlerinde bulundu.¹¹⁶ Robertson, ayrıca bu son Orta Asya seyahatinde tüm Orta Asya başkentlerinde aynı mesajı verdi. Bu mesaj, NATO'nun Orta Asya yönetimlerinin Rusya ile kurdukları yakın ilişkilerden rahatsızlık duymadığı; ancak, Rusya ve Batı ile ilişkilerde kurulacak bir dengeğin bölgesel güvenliğe katkı sağlayacağı idi.¹¹⁷ Orta Asya yönetimlerinin en başından beri izledikleri siyaset zaten buydu ve bu denge siyasetine Batı'dan her zaman müspet yanıt alamamaktan yakınmaktaydılar.

Çin ise, "batıya git" siyaseti altında, önce Doğu Türkistan'daki durumu tam kontrolüne alarak, ülkenin insan hakları ve etnik ayrımcılık konusunda maruz kaldığı eleştirileri temizlemek istiyor. Bu stratejinin ikinci etabı da Batı Türkistan'daki tesir sahasını genişletmek olacaktır.¹¹⁸ ÇHC Devlet Başkanı Jiang Zemin Haziran ayında Duşanbe'de gerçekleşen Orta Asya güvenliği ve Şangay Beşlisi zirvesinden Putin ile birlikte ABD'nin yeni hava savunma projelerine karşı olduklarını açıklıyordu.¹¹⁹ Bunun manası da Primakov'un yukarıda bahsedilen anti-Amerikan blok kurma planının halen işlerlikte olduğudur.

Çin'in direkt tehdit algılaması içinde uzun zamandır bulunmayan Afganistan, 1979'dan beri Rusya'nın birincil tehdit algılaması içinde.

¹¹⁴ Voice of Islamic Republic of Iran, Mashad, in Uzbek, 1500 gmt 26 Aug 00, China has its own interest in signing military pacts with Uzbeks, *BBC Monitoring Central Asia*, 26.08.2000.

¹¹⁵ 08 Jul 2000 Turkey: Turkey Says Shares Concerns with Shanghai Five Over Terrorism. XINHUA News Agency Bulletin, in *Reuters*.

¹¹⁶ Yuriy Yegorov, *Nezavisimaya Gazeta*, June 7 2000, p. 5. WPS Russian Media Monitoring Agency, What the Papers Say, 07/07/2000 Europe is Concerned About Threats from Asia, in *Reuters*.

¹¹⁷ *Reuters*, 04 Jul 2000, Kazakhstan: NATO Says Central Asia Must Balance Russia, West Ties.

¹¹⁸ Michael Dillon, China Goes West: Laudable Development? Ethnic Provocation?, *CACA*, December 6, 2000.

¹¹⁹ John Gittings and Amelia Gentleman, *Guardian*, 08.07.2000, p. 15., Chinese Threaten Nuclear Arms Race, in *Reuters*.

Özellikle son yıllarda artan terörizm, uyuşturucu trafiği ve benzeri problemler Rusya'yı yeniden Afganistan konusunda titizlikle çalışmaya itmektedir. Ancak Moskova, neo-emperyal yönelimlerine rağmen, henüz Orta Asya devletlerine gerçek bir güvenlik şemsiyesi sunmaktan acizdir. Çin'in Pakistan'ı terk ederek Orta Asya devletlerine yardım teklifine ek olarak, Türkiye ve ABD'nin de Orta Asya güvenliği ile yakından ilgilenmesi Orta Asyalı liderleri Rusya'ya karşı biraz olsun rahatlatan etkenlerdir.¹²⁰

Çin kendi güvenlik endişeleri içinde geleneksel ortağı Pakistan'dan uzaklaşarak İran ile yakınlaşmakta. İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin resmi gezisi sırasında Doğu Türkistan'a bir ziyaret yapmasına izin vermesinin altında yatan sebep de budur. Çin, Namangani örneğinde olduğu gibi, kendi etki sahası olan Doğu Türkistan'da kontrolü kaybetmekten çekinmektedir.¹²¹ Ayrıca, Hindistan'ın soğuk savaş sonrası değişen savunma öncelikleri onu Moskova ile yakınlaştırmakta. Özellikle Orta Asya'daki laik yönetimlerin desteklenmesi ve Çin ile olan sorunların orta vadede aşılmasını amaçlayan Hindistan böylece Pakistan'ı bölgede yalnız bırakarak marjinalleştirme çabasında.¹²²

Orta Asya'ya, 2000 yılının başında 2003 yılı itibarı ile, 50 bin asker konuşlandıracağını açıklayan Rusya, 2000 Ağustos'unda gerillalarla başı derde giren Özbekistan yönetiminin Çin'den aldığı yardımlarla hayal kırıklığına uğradı. Özbek yönetimi, hem Rusya'dan bu konuda yardım istediğini reddediyor, hem de bölgede Rusya'nın eline güç vermekten kesinlikle kaçınıyordu. Putin, bir yandan Özbekistan'ı BDT güvenlik sistemi içine çekmeyi amaçlarken, diğer yandan da Şangay Beşlisine üye olmaya zorlamaktaydı. Kerimov yönetimi ise işbirliği yapabileceği en son ortağın Rusya olmasını arzuluyor. Kerimov yönetimi Rusya'nın bölgedeki muhtemel askeri varlığına en çok direnen yönetim olmanın yanı sıra, inşa ettiği askeri güç ile bölgenin hakim unsuru olacağını 2000 yılında tek taraflı ilhak ettiği Kazak sınırındaki topraklar örneğinde olduğu gibi göstermekte. Ancak, diğer Orta Asya devletlerinin Özbekistan'ın bu gücünden olan rahatsızlıkları Rusya veya Çin'in yakın gelecekte bölgede askeri varlıklarını bulundurmalarına yol açabilecektir.¹²³ Bütün bunlar, hem Çin'in hem de Rusya'nın kendi "ayrılıkçıları" ile başarılı bir mücadele yapmalarına bağlıdır. Özellikle Doğu Türkistan'ın kısa ve orta vadelerde tamamı ile Çinlileştirilememe-

¹²⁰ Stephen Blank, *Russia and Afghanistan: The Troubled Search For Security*, CACA, October 25, 2000.

¹²¹ Ahmed Rashid, *China Forced to Expand Role in Central Asia*, CACA, July 19, 2000.

¹²² Damon Bristow, *India's Growing Central Asia Presence May Increase Instability*, CACA, September 13, 2000.

¹²³ Stephen Blank, *Karimov's Free Hand As A Dominant Military Power*, CACA, September 13, 2000.

si veya Doğu Türkistan'lıların bir şekilde toplu katliama maruz kalmamaları durumunda, Çin'i, Batı Türkistan'da, en azından askeri güç olarak görmek mümkün olmayacaktır. Mesela, 8 Eylül 2000'de Urumçi'de patlayan bir bomba neticesinde altmış kişi hayatını kaybederken, üçyüz'ü aşkın yaralı olmuştu. Bu bombalamanın Çinli ve Amerikalı üst düzey yetkililerin Doğu Türkistan'ı ziyaretleri esnasında gerçekleşmesi ÇHC yöneticilerini gerçekten endişendirdi ve suçu Uygur "ayrılıkçılar"ın üzerine attılar.¹²⁴ Eğer gerçekten "ayrılıkçılar" bu tip eylemlere girişebiliyor ve başarılı neticeler alabiliyorlarsa, bunun Çin açısından iki manası olacaktır. Birincisi, evdeki hesabı acilen bitirmek gerekliliği. İkincisi ise, evdeki "ayrılıkçılar"ın Afganistan, Pakistan ve Orta Asya'daki bağlantılarını koparmak ihtiyacının aciliyeti.

BDT-Rusya-Türkistan

Bişkek ve Taşkent BDT Ortak Savunma Anlaşmalarını henüz onaylamadıkları halde, Rus askeri yetkilileri bu iki ülkenin terörizm ile olan savaşlarında cömert yardımlarını esirgemeyeceklerini her zaman açıkladılar.¹²⁵ 12 Ağustos 2000'deki Kursk faciasından sonra Rusların ne derece Orta Asya'daki teröre karşı yardım verebilecekleri sorgulanır olduysa da, Rus, Kazak, Özbek ve Tacik hava kuvvetleri Astarhan'da ortak hava tatbikatı programlarını aksatmayarak Ağustos sonuna kadar hazırlıklarını sürdürdüler.¹²⁶ Astarhan'daki Kombat SNG (BDT) 2000 manevralarına 2000 Ağustosunda katılan Kazak, Rus, Ermeni, Belarus, Tacik ve Ukrayna Savunma Bakanları Özbekistan ve Kırgızistan'a nasıl yardım edileceği konusunda planlama safhasına geçtiklerini açıkladılar. Özbek ve Kırgız bakanlar ise o sırada sınırlarını geçmiş olan gerillalarla savaşı bahane ederek toplantıya katılmadılar.¹²⁷ Ağustos saldırısının hemen ardından, 16 Ağustos 2000'de,

.....
**Bişkek ve Taşkent
 BDT Ortak Savunma
 Anlaşmalarını henüz
 onaylamadıkları halde,
 Rus askeri yetkilileri bu
 iki ülkenin terörizm ile
 olan savaşlarında cömert
 yardımlarını esirgemeye-
 ceklerini her zaman
 açıkladılar.**

¹²⁴ Alim Seytoff, Urumchi Explosion: Military Accident or Act of Uygur Terrorism?, CACA, September 27, 2000.

¹²⁵ 25 Aug 2000, Russia Offers Help to Eliminate Gangs in Uzbekistan, Kyrgyzstan, Military News Agency, 25.08.2000, in *Reuters*.

¹²⁶ Sergei Blagov, Politics-Central Asia: Regional Problems May Take a Back Seat, Global Information Network, IPS Newsfeed, 23.08.2000, in *Reuters*.

¹²⁷ Interfax News Agency, 24.08.2000, Combined Headquarters to be set up to Combat Rebels in Kyrgyzstan-Uzbekistan, in *Reuters*.

Kerimov ile telefonda görüşen Putin, Rusya'nın her türlü desteğe hazır olduğunu söyledi.¹²⁸ Ancak, Kerimov yönetimi yine tavrını değiştirmedir. Ruslar, bu konuda bir adım daha atarak, Özbekistan'ın kendini bölge süper gücünden daha fazla uzak tutamayacağını ima etmeye başladılar. BDT Kollektif Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Valeriy Nikolayenko Özbekistan'ın BDT ortak güvenlik şemsiyesinden ayrılmış olmasının (hava hariç), Orta Asya güvenlik meselelerinden kendini soyutladığı manasına gelebileceğini söyledi.¹²⁹ Tüm bu denge siyasetine karşın, Özbekler Ruslar ile köprüleri hiçbir zaman atmamayı tercih ediyorlar. Putin ve Kerimov'un Minsk'teki son BDT zirvesinde derinlemesine Orta Asya güvenliği meselelerini ele aldıkları biliniyor.¹³⁰ Özbek yönetiminin nasıl bu derece hassas dengeler üzerinde duran Rusya ile ilişkilerinde bu derece dışlayıcı olduğu ise başka bir çalışma konusu olabilir. Rusların ısrarlı yardım teklifleri devam etmektedir. Mesela, 26 Şubat 2001'de Taşkent'e varan Rus askeri heyeti, Özbek yetkilileri bahar aylarında beklenen ÖİH taarruzu için ortak hazırlıklar yapmaya ve mümkün olursa küçük bir Rus askeri varlığını bölgeye yerleştirmeye ikna etme çabasında olacaktır.¹³¹ Bunun için de Ruslar, Orta Asya'lı liderleri alarma geçirecek her türlü enformasyonu yayma taktiğine devam edeceklerdir. Mesela, merkezi Bişkek'te bulunan BDT anti-terör merkezinin başkanı General Boris Milnikov'a göre, Usame Bin Ladin ÖİH'nin 2001'de 4000 kişiye ulaşacak olan gerillalarının eğitimi için yaklaşık 20 milyon dolar ayırmış durumdadır.¹³² Bin Ladin-ÖİH ilişkisi bir sır olmasa da, bu tip bilgi kırıntılarının Orta Asya'lı yönetimler üstündeki etkileri tahmin edilebilir.

Namangani'nin son Tacikistan'a geçiş haberinin başkentlere ulaşmasının ardından, 5 Ocak 2001'de Almatı'da biraraya gelen Kazak, Özbek, Kırgız ve Tacik liderlerinin gündemi yine terörle mücadele oldu. Toplantıya Taliban ile iyi ekonomik ilişkiler geliştiren Türkmenistan temsilci göndermezken, Rus Dışişleri Bakan Yardımcısı Vyaçislav Trubnikov da gözlemci olarak toplantıya katıldı.¹³³ Bu toplantı neticesinde, tekrar eşgüdümlü olarak terörle mücadele kararı alan Orta Asya

¹²⁸ Interfax News Agency, 17.08.2000, Russia Prepared to Work with Uzbekistan in Promoting Central Asian Security, in *Reuters*.

¹²⁹ Interfax News Agency, Moscow, in English, 0951 gmt 20 Sep 00, *BBC Monitoring Service: Former USSR*, 22.09.2000.

¹³⁰ RIA News Agency, Moscow, 01 Dec 00, *BBC Monitoring Newsfile*, 01.12.2000, Russian-Uzbek Presidents discuss Central Asian Security, in *Reuters*.

¹³¹ *INTERFAX CENTRAL ASIA NEWS* 26/02/2001, Russian Defence Officials Arrive in Uzbekistan.

¹³² Military News Agency, 21.12.2000, CIS Anti-Terrorist Conference Calls for Central Asian Security System, in *Reuters*.

¹³³ Anthony Davis, *Jane's Defence Weekly*, 17.01.2001, Afghanistan top of Central Asia Security Agenda, in *Reuters*.

yönetimlerinin Rus bakan yardımcısının varlığını böyle acil bir durumda kabul etmeleri de dikkate değer bir olgudur. Bunun anlamı, eğer Rusya bu yönetimleri yeterince sıkıştırmayı başarır ise, Orta Asya'daki askeri ve siyasi varlığını en kolay biçimde tesis edebilecektir. Aynı Trubnikov, 27 aralık 2000'de, Duşanbeyi ziyaretinde, Afganistan'ı Rusya ve Orta Asya devletlerine karşı direk bir fiziki tehdit olarak ilan etmişti.¹³⁴

Rusya, halen ısrarla Afganistan'daki Taliban yönetiminin dünya afyon üretiminin %75'ini gerçekleştirdiğini iddia etmektedir.¹³⁵ Ancak, Taliban Emir ül-Müminin'i 1999'da haşhaş üretimini yarıya indirmiş, 2000 yılı sonbaharında da tamamen yasaklamıştı.¹³⁶ Görünen o ki, Taliban ne yaparsa yapsın, onun Rus stratejisindeki yeri Orta Asya yönetimlerine gösterilecek bir öcü olduğudur. Özellikle de Rus TV'lerinde Necibullah'ın Taliban tarafından nasıl linç edildiği tekrar tekrar gösterilmekte, sanki Orta Asya liderliklerine bir mesaj verilmektedir.

Türkmenistan'ın 1999 yılı Haziranında BDT üyesi ülkeler arası vize rejimini belirleyen anlaşmadan çekilerek vizeler koymaya başlamasının ardından pek çok BDT üyesi ülke de karşılıklı vizeler koymaya başladı. Başlangıçta BDT'ye karşı düşmanca olarak algılanan bu tavrın, aslında, uluslararası terörizm ve uyuşturucu trafiği ile mücadelede hayati önemi olduğu kısa zamanda anlaşıldı.¹³⁷ Türkmen Dışişleri Bakanı Şıhmuradov BDT içindeki iyi bağlantılarını kullanarak bunun sebeplerini en kısa zamanda diğer üyelere açıklamış ve hatta desteklerini de almayı başarmıştı. Bu çabalar sonucu, Türkmenistan BDT üyeleri ile ikili vize anlaşmaları yapmaya başlamıştı. 28 Temmuz 2000'de Türkmenistan'ın 1993'den beri Dışişleri Bakanlığını yürüten Boris Şıhmuradov'un Türkmenbaşı tarafından hataları ve Türkmen dilini bilmemesi sebebiyle görevden alınması Türkmenistan'ın batıya dönük olan yüzünü doğuya döndürmeye başladığı olarak algılandı. Şıhmuradov, 1993 yılında Türkmenistan'ın ilk dışişleri bakanı Abdi Kuliyev'in Türkmenbaşı'nın kişilik kültü inşasını eleştirmesiyle görevden alındığında işbaşına gelmişti. Batılı görüşleri ve Batı ile olan iyi ilişkileriyle tanınan Şıhmuradov'un ülke güvenliği konusunda ihmalkar davrandığı ve klan siyasetini bilmediği eleştirileri uzun zamandır yapılıyordu. Türkmenistan, şu anda bir izolasyon ve Türkmenleştirme siyasetinin içine girmiştir. Son

¹³⁴ IPR Strategic Business Information Database, 01.01.2001, Tajik President, Russian Diplomat Discuss Regional Security, in *Reuters*.

¹³⁵ Kyrgyz Radio First Programme, Bishkek, in Russian 1600 gmt 20 Aug., 00, *BBC Monitoring Central Asia*, 21.08.2000, Central Asian Security Summit.

¹³⁶ Radio Voice of Shari'ah, Kabul, in Pashto, 1500 gmt 24 Oct., 00, *BBC Monitoring Central Asia*, 25.10.2000.

¹³⁷ 31 Aug., 2000, Victims of Bishkek, Yuriy Chubchenko, Russian Press Digest-Kommersant, in *Reuters*.

olarak, resmi üniversite ve enstitülere başvuruların üç kuşaklık soy araştırması yapılması kararı ile Türkmenistan'ın kadrolarını mümkün olduğunca Türkmenleştireceği ümit edilmektedir.¹³⁸ Türkmenistan'ın iç dinamikleri gerçekten hem Rusya'yı hem de BDT ilişkilerini oldukça kendinden soyutlamış durumdadır. Orta Asya'da Özbekistan kadar iddialı bir varlığı olmadığı ve ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşamadığı halde, son on yıl içinde otoriter liderliği ile, ülke içi istikrarı sağlamış olan Türkmenistan, Rusya'nın askeri ve stratejik siyasetinde şimdilik önemli bir engel teşkil etmemektedir.

Nitekim, Türkmenistan'ın serbest dolaşım anlaşmasını takiben, Rusya da, sonunda, benzer gerekçelerle anlaşmanın yenilenmesi gerekliliğini hissetmiştir. 2000 Ağustos'u sonunda Rusya BDT ülkeleri arasındaki vizesiz serbest dolaşım sistemini değiştirmek istediğini açıkladı. Uluslararası terörizm ve artan uyuşturucu trafiği birincil sebepler olarak gösterildi. BDT ülkeleri arasındaki vizesiz serbest dolaşım anlaşması 1992'de Bişkek'te imzalanmıştı. Ancak, bazı çevrelerce BDT'nin ölümü olarak değerlendirilen bu gelişme, Rusya'nın Orta Asya'daki etkinliğini yitirdiği anlamında algılanmamalıdır.¹³⁹ Aksine, Orta Asya'daki sıcak ortamdan etkilenmemek isteyen Rusya, ayrıca, Çeçen mücahitlerinin Orta Asya yolu ile Rusya içine girmelerini engellemeye çalışmaktaydı.

Çok yakın zamana kadar, BDT'nin en demokratik ülkesi olarak gösterilen Kırgızistan da Orta Asya şartlarına daha fazla dayanamayarak bir değişim geçirdi. Mart 2000'deki Kırgız parlamento seçimleri Kırgızistan'ın demokratik imajını tümünden sildi. Ar-Namus partisi genel başkanı, eski cumhurbaşkanı yardımcısı ve eski savunma bakanı olan General Feliks Kulov'un Mart ayında Aralık ayında yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olacağını açıklamasının hemen ardından tutuklanması ve Ağustos ayına kadar aklanmaması neticesinde, Kırgızistan da "anti-demokratik" diğer Orta Asya devletleri ile aynı uluslararası imajı paylaşmaya başladı.¹⁴⁰ Fakat, ülkenin girdiği bu yeni yol, çok çelişkili olarak, terörle mücadele sonucunda değil, ülke içi etnik ve klan dengelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Rusya için, yakinen tanıdığı Akayev yönetimi ile çalışmak, milliyetçi ve muhafazakar alternatiflere göre çok daha fazla tercih edilebilir bir seçimdi. Ama, Afganistan hayaleti her zamanki gibi gündemde tutulmaya devam etti. Kırgız Güvenlik Konseyi Sekreteri Bolat Januzakov

¹³⁸ Rustem Safarov, Shikhmuradov's Removal Increases Turkmenistan's Isolation, CACA, August 16, 2000.

¹³⁹ Robert M. Cutler, The CIS is Dead, Long Live the CIS!, CACA, September, 2000.

¹⁴⁰ Gulsara Osorova, Kyrgyzstan's Opposition Leader Feliks Kulov Finally Released, CACA, August 16, 2000.

Afganistan'ı Orta Asya güvenliğinin bir numaralı tehdidi olarak ilan etmişti bile.¹⁴¹ Liberal Kırgızlar ve Rus azınlık için gerçekten istenmeyen bir örnekti Afganistan.

Ağustos 2000 saldırısının hemen ertesinde, 20 Ağustos'ta Bişkek' te toplanan Kazak, Özbek, Tacik ve Kırgız liderler, durumun hala misilleme saldırısına (Taliban'a) gerek bırakmayacak seviyede olduğunu açıkladılar. Onları asıl endişelendiren ülkelerinde ÖİH ve Taliban'a sempati beslemesi muhtemel olan nüfusun oranı idi. Aynı günlerde, bir Amerikan-Rus ortak kamuoyu araştırması neticeleri açıklandı ve Özbeklerin %80, Taciklerin %76 ve Kazakların da %68 oranında Şeriatla yönetilmeye karşı oldukları saptandı.¹⁴² Bu neticeler Türkistan'ı az çok tanyan herkeste en azından bir gülümseme yaratacak rakamlardır.

Rusya, siyasetini her platformda sürdürme kararı için, her başkentte ayrı temaslarda bulunmaya devam etti. Putin, Ekim 2000'deki iki günlük Astana ziyareti boyunca, Orta Asya güvenliği meselesini Kazak yetkililerle masaya yatırmıştı.¹⁴³ Hatta denilebilir ki, Rusya, Orta Asya'daki ekonomik çıkarlarını dahi ikinci plana iterek, bölgedeki nüfuz ve gücünü perçinlemenin peşine düşmüştü. Bunu izleyen günlerde BDT'nin en sadık ve güvenilir üyelerinden Tacikistan üzerindeki Özbek baskısı arttıkça Rusya bunu dengeleme arayışlarına girdi. Tacikistan'daki kırılgan barış süreci ve ülkenin felakete doğru giden ekonomik sıkıntıları, daha fazla Rusya bağımlısı olmasını beraberinde getiriyordu. Ağustos 2000'de, Özbekistan lideri Kerimov'un Tacikistan'ı ÖİH'ne destek vermekle suçlamasının ardından, 11 Eylülde ilk defa gerillalarla çatışmaya giren Tacik kuvvetleri 40 kadar gerillayı öldürdüklerini ve kalanının Kırgızistan'a kaçtığını açıklamışlardı. ÖİH gerillaları ile çatışmaya giren Tacikistan lideri Rahmanov kendini büyük bir riske atmaktaydı; çünkü, ÖİH benzer faaliyetlerini kısa zamanda Tacikistan'a taşıyabilir ve Özbekistan'dakinden çok daha fazla destek toplayabilirdi.¹⁴⁴ Neyse ki, Tacik yönetiminin bu

.....
 Tacikistan'daki kırılgan
 barış süreci ve ülkenin
 felakete doğru giden
 ekonomik sıkıntıları,
 daha fazla Rusya
 bağımlısı olmasını
 yanında getiriyordu.

¹⁴¹ *Interfax News Agency*, 03.10.2000, Events in Afghanistan Threat to Central Asian Security-Kyrgyz Security Chief.

¹⁴² Uzbek Radio First Programme, Tashkent, in Uzbek, 0900 gmt 21 Aug 2000, *BBC Worldwide Monitoring Central Asia*, 21.08.2000. Central Asian Leaders Denounce Militant Attacks.

¹⁴³ Times of India, 10.10.2000, Putin in Kazakhstan for a two-day visit, in *Reuters*.

¹⁴⁴ Ahmed Rashid, *IMU Insurgency Threatens Tajikistani Political Reconciliation*, CACA, September 27, 2000.

sembolik çatışmanın ertesinde Rus sınır muhafızlarının da içinde bulunduğu bir sistemle ÖİH'nin düşmanı olmadığını isbat ettiği Ocak 2001'de görüldü.

Bütün bunlara ek olarak, BDT ile en iyi ilişkilere sahip BDT dışı ülke olan İran, Rus stratejisinin gün be gün önemli parçalarından biri haline gelmekteydi. İran'ın anti-Taliban pozisyonu Rusya tarafından verimli bir biçimde değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi Sekreteri Sergey Ivanov'un, 17 Ekim 2000'deki Tahran ziyaretinin ana gündem maddesi Orta Asya güvenliği ve Afganistan kaynaklı terörle mücadele olmuştur.¹⁴⁵ Rusya, beş yıl içinde, İran'a silah satışından 7 milyar dolar kazanmayı planlamaktadır. Ayrıca, Hindistan'da üretilecek olan 140 adet yüksek teknolojili SU-30 savaş uçakları projesinden toplamda 3,3 milyar dolarlık bir gelir ve yeni bir stratejik ortak olabilecek Hindistan'ın Orta Asya siyasetinde aktifleşmesi beklenmektedir. İran, Rusya'dan asıl olarak taşınabilir roket lançerleri, askeri helikopterler ve SU-25 savaş uçakları almak istiyor.¹⁴⁶ Son yıllarda ekonomisini önemli ölçüde silah satışları ve hammadde ihracına dayayan Rusya için kurmakta olduğu bu İran-Hindistan-Çin ortaklığı, savunma açısından olduğu kadar, ekonomik olarak da önem taşımaktadır.

ABD ve Türkistan

Son yıllara kadar Orta Asya konusunda biraz daha rahat olan Washington DC, son iki yıldır, Rusya'nın Orta Asya konusundaki endişelerini paylaşarak ortak çalışma sahaları arayışına girişmiştir. ABD'nin iki endişesi, Orta Asya'da artan Çin nüfuzu ve siyasi İslam'ın güç kazanması olarak özetlenmektedir.¹⁴⁷ Ancak, başta Barış için Ortaklık programı olmak üzere NATO öncülüğünde başlatılan her atılım, Rusya'ya gereğinden fazla tavizler verilerek devam ettirilebilmiştir.

Bu paralelde, Ağustos 2000 başında başlayan gerilla saldırısını püskürtmeleri için Orta Asya hükümetlerine siyasi destek ilk olarak ABD'den geldi.¹⁴⁸ Barış İçin Ortaklık Programı dahilinde Özbek, Kazak ve Kırgız özel kuvvetlerinin ABD'de Montana ve Alaska'da bulunan

¹⁴⁵ IPR Strategic Business Information Database, 24.10.2000, Russia's Ivanov in Tehran Amits Nuclear Deal, in Reuters.

¹⁴⁶ Giles Whittell, The Times, 30.12.2000, p. 23, US Alarm at Russian Arms Sale to Iran, in Reuters.

¹⁴⁷ Svante Cornell and Maria Sultan, Afghanistan as Center; Central Asia's New Geopolitics, CACA, November 22, 2000.

¹⁴⁸ Reuters News Service, US Asks Uzbeks Wipe Out Rebels with Restraint, 08 Aug., 2000.

Amerikan Özel Kuvvetleri üslerinde eğitim gördükleri biliniyor. Bununla birlikte, ABD'nin Orta Asya üzerinden Taliban'a karşı yapacağı bir misilleme saldırısı ihtimali üç Orta Asya devletini de korkutmakta.¹⁴⁹ Öyleki, tüm Orta Asya yönetimlerinin böyle bir misilleme ihtimalini reddetmesinin ardından, Kırgızistan Cumhurbaşkanı Danışmanı Askar Aytmatov (Cengiz Aytmatov'un oğludur) kendi hükümetinin ne Amerikalılarla, ne de bir başka devletle Afganistan'a saldırı düzenlenmesi hakkında pazarlığa oturmadığını belirtmekteydi.¹⁵⁰

Amerikalı General Anthony Zinni'nin yaptığı tahmine göre, İran, en geç 2005 itibarı ile Nükleer teknolojiye ve onu silah olarak kullanma kapasitesine sahip olacaktır. Rusya'nın İran ve Hindistan'ı Şangay Beşlisi'ne çekerek hem Çin'i dengeleme, hem de ABD'ye karşı bir denge oluşturma çabalarını anlamak mümkün.¹⁵¹ Ancak, ABD'nin de Şangay Beşlisi'nin genişlemesi ihtimaline karşı Orta Asya yönetimlerine yakın ve orta vadede güvenceler vermesi, hatta Özbekistan'ın bölgesel liderlik çabalarını desteklemeye başlaması gibi gelişmeler de göz önünde tutulmalıdır.

Eylül 2000 sonunda Taşkent'i ziyaret eden ABD'li General Tommy Franks'ın Cumhurbaşkanı Kerimov ve Savunma Bakanı Agzamov ile görüşmeleri neticesinde ABD'nin 29 denizcisini kaybettiği intihar saldırısından Usame bin Ladin'i sorumlu tuttuğu anlaşılıyordu. Bu toplantılarda, Afganistan'a Özbekistan üzerinden bir saldırı yapılması planlarının konuşulduğu sanılıyor. Ancak, bu buluşmaların hemen ertesinde Savunma Bakanı Agzamov'un görevden alınarak yerine bir sivil olan Kadir Gulamov'un atanması ve Gulamov'un hemen ABD'ye uçuşması önemli bir gelişme olarak nitelendirildi.¹⁵² Gözlemciler, Özbekistan'ın artık ABD ile yakın ilişkileri olan bir Savunma Bakanı olduğunu belirtmekte. Rusya'nın bu haberlere tepkisi gecikmedi ve bölgede kendi rızası olmadan herhangi bir ABD askeri varlığının olmasının imkansız olduğunu belirtti.¹⁵³

Öte yandan, ABD, kısa zamanda, Rus stratejisinin inceliklerini öğrenerek Afganistan hayaletinin Orta Asya yönetimleri üzerinde nasıl etkili olduğunu keşfetti. ABD dışişleri bakanının özel danışmanı, Aralık

¹⁴⁹ Ahmad Rashid, Far Eastern Economic Review, 02.12.2000, Afghanistan: The Hard Road to Revenge, in *Reuters*.

¹⁵⁰ Slovo Kyrgyzstana, 28 Nov 00, p.4, *BBC Monitoring Service: Former USSR*, 02.12.2000.

¹⁵¹ Stephen Blank, Iranian Nuclearization and Central Asia, *CACA*, August 2, 2000.

¹⁵² Nezavisimaya Gazeta, 24.11.2000, by Vladimir Mukhin, The US is Ready to Strike against Bin Laden from Uzbekistan, in *Reuters*.

¹⁵³ Nezavisimaya Gazeta, 24.11.2000, *BBC Monitoring Former Soviet Union-Political*, 26.11.2000.

.....
 : **Özellikle son zamanlarda,**
 : **Batı basınında Rus ve**
 : **Tacik yetkililerin**
 : **Namangani'yi (Namangani**
 : **ABD kaynaklarında**
 : **1980'lerde Afganistan'da**
 : **savaşmış bir Sovyet**
 : **hava indirme askeri**
 : **olarak bilinmekte)**
 : **durduramamalarının**
 : **sorgulanması, ABD'nin**
 : **yoğunluğunu artıran bir**
 : **şekilde bölge siyasetinin**
 : **içine girdiğinin işaretidir.**
 :

2000'deki Özbek yetkililerle toplantısında, Afganistan probleminin hayati tehdidinden bahsetti.¹⁵⁴ ABD, konuya, uyuşturucu parasının nasıl büyük savaşları destekleyebileceğinden bahsederek giriyordu. Doğrusu ABD ve İngiltere yönetimleri uyuşturucu ile mücadele konusunda uzun süredir Özbek yönetimi ile yakın ilişkiler içine girmişlerdi bile. Hatta ABD, İngiltere ve BM'nin Özbekistan'da yürüttüğü bir proje ile pek yakında afyon-haşaş bitkisini tümünden yok etme özelliğine sahip bir virüs geliştirilerek Orta Asya'daki kontrolsüz üretimin önüne geçileceği düşünülüyor.¹⁵⁵

Bush yönetiminin Orta Asya'dan sorumlu yeni CENTCOM başkanı Genaral Tomy Franks'ın Orta Asya güvenliği konusunda nasıl bir tutum alacağı hala bilinmiyor. Son günlerde artan tahminlere göre, Tacikistan'daki Rus askeri varlığının ÖİH ile yakın alakası olduğu, hatta Rusların birden fazla defa ÖİH kuvvetlerine helikopter desteği verdiği düşünülmekte. Namangani'nin Ocak 2001'deki Tacikistan'a yeniden geçişini Rusya zaten hemen Orta Asya yönetimleri nezdinde pozisyonunu güçlendirecek şekilde kullanmıştı. Taliban yönetiminin Bin Ladin üzerindeki kontrolünü kaldırmasının bir örneğini de Ocak başında oğlunu evlendiren Bin Ladin'in serbestçe basının karşısına çıkmasında görmek mümkün.¹⁵⁶ Tabii ki, gerek Tacikistan'daki Rus askeri varlığı ve gerekse de Bin Ladin'in Orta Asya yönetimlerini tehdit eden durumu ABD stratejisi içinde gerekli biçimde değerlendirilmektedir. Özellikle son zamanlarda, Batı basınında Rus ve Tacik yetkililerin Namangani'yi (Namangani ABD kaynaklarında 1980'lerde Afganistan'da savaşmış bir Sovyet hava indirme askeri olarak bilinmekte) durduramamalarının sorgulanması, ABD'nin yoğunluğunu artıran bir şekilde bölge siyasetinin içine girdiğinin işaretidir. Ağustos 2000 ortasında, ÖİH saldırısı başlamışken, Astana'ya varan bir Amerikan delegasyonu ile olan görüşmelerde Kazak Milli Güvenlik Konseyi Sekreteri Marat Tajin,

¹⁵⁴ Interfax News Agency, 07.12.2000, US Diplomat in Tashkent to Discuss Central Asian Security Issues, in *Reuters*.

¹⁵⁵ John C. K. Daly, *The Covert War Against Drugs in Central Asia*, CACA, January 3, 2001.

¹⁵⁶ Ahmed Rashid, *Juma Namangani Returns to Tajikistan for Fresh Offensive*, CACA, January 17, 2001.

sınırların güvenlik altına alınmasını en acil ihtiyaç olarak belirtmekteydi.¹⁵⁷ Bu endişeye cevap veren ABD'li delegasyon sınır güvenliğinin sağlanması için askeri ve teknik yardımın sağlanacağı sözünü veriyordu. (Bu ABD Dışişleri Bakanı Allbright'ın Kazak, Özbek ve Kırgız yetkililere 10 milyon dolarlık terörle mücadele için kullanılacak yardım sözü vermesinin ardından olmuştu.)¹⁵⁸

Eylül 2000 de, Centrasbat-2000 tatbikatı Kazakistan'da gerçekleştirildi. Daha önceden tatbikata katılmaları planlanmayan Kırgızistan ve Özbekistan'ın katılımları, tatbikatın tesirini arttırdı. Türk, Amerikan ve Kazak savaş uçakları desteğinde anti-terör senaryoları üzerinde çalışıldı.¹⁵⁹ Gelecek Centrasbat manevrasının Özbekistan'da yapılması planlanmaktadır.¹⁶⁰ Bu manevraların devamı bölgedeki NATO varlığının hissedilmesi açısından önemlidir. Ancak sonuç olarak, tatbikatlar sadece tatbikattır ve çatışma ortamında kalan yönetimler için sadece bir hazırlık mahiyetindedir. NATO'nun bölgeye artan ilgisinin bir örneği olarak Kazak Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in, özellikle Aralık-2000'de, NATO Genel Sekreteri George Robertson ile telefonda görüşerek, Orta Asya güvenliği konusunda bilgi alış-verişinde bulunması gösterilmektedir.¹⁶¹

Türkiye'de Sezer Dönemi

Bu sonbaharda Türkiye'nin yeni Cumhurbaşkanı Sezer'in Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov ile New York'da görüşme isteğinin ilk aşamada müspet karşılanmayışının yarattığı şaşkınlık unutulamaz.¹⁶² Ancak bu şokun ertesindedir ki, Türkiye, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ilk defa resmi olarak bir Türk cumhuriyetine uçak dolusu silahlar göndermeye ve ordusunu eğitmeye başlamıştır.¹⁶³ Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer öncülüğünde, en zor günlerini yaşayan Özbekistan yönetimine dostluk elini uzatarak askeri ve teknik destek vaadinde bulunması daha iyi bir zamanlama ile yapılamazdı. Bu

¹⁵⁷ Khabar TV, Almaty, in Kazakh 1300 gmt 15 Aug 00, *BBC Monitoring Central Asia*, 16.08.2000.

¹⁵⁸ Scott Peterson, *Christian Science Monitor*, 28.11.2000, Central Asia's Islamist Crubicle as Muslims Began Observing Ramadan This Week, in *Reuters*.

¹⁵⁹ Khabar TV, Almaty, in Russian 1100 gmt 11 Sep 00, *BBC Monitoring Central Asia*, 11.09.2000.

¹⁶⁰ 18 Sep 2000, Centrasbat Peacekeeping Exercises End in Kazakhstan, *Interfax Central Asia News*, in *Reuters*.

¹⁶¹ Khabar TV, Almaty, in Kazakh, 1400 gmt 18 Dec 00, Kazakh-NATO Leaders Discuss Afghan Problem, Central Asian Security, *BBC Monitoring Service: Former USSR*, 20.12.2000.

¹⁶² *Economist*, 25.11.2000, Turkey is at Last Beginning to Wield Some Strategic Influence in ex-Soviet Central Asia, in *Reuters*.

¹⁶³ *Economist Intelligence Unit*, 28.11.2000, Turkey's Politics-moving into Central Asia, in *Reuters*.

hareket, Türk-Özbek ilişkilerinin düzelmesi yolunda İçişleri Bakanı Tantan'ın Özbekistan seyahatinden sonra en önemli adımlardan biri olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁴ Ancak, her şeye rağmen, Türkiye ve Özbekistan arasındaki ilişkilerin yakın vadede 1993'tekine benzer bir sıcaklığa ulaşması zaman alacaktır. Özellikle, Özbekistan'ın insan hakları ve siyasi reformlar konusunda atacağı adımlar Türkiye'deki pek çok kişi tarafından beklenmektedir. Öte yandan, yukarıda belirtildiği üzere, bu adımların atılması, son iki yıldır girilmiş olan güvenlik kısır döngüsü sebebi ile oldukça zordur. Bu arada, 26 Nisan'da gerçekleştirilmesi planlanan Türk Zirvesi'ne katılımın nasıl olacağı oldukça önemlidir. Hatırlanacağı üzere, Bakü zirvesinde Özbekistan ve Türkmenistan liderlikleri temsil olunmamıştı.¹⁶⁵ Bu yıl yüksek katılımı düzenlenecek bir Türk Zirvesi'nin hem Türkiye'yi hem de Orta Asya Devletlerini birçok konuda rahatlatılabileceği düşünülebilir.

Orta Asya yönetimleri, Türkiye ve Rusya arasındaki her türlü yakınlaşmaya temkinli olarak yaklaşmaktadırlar. Çünkü, son on yıldır, bir nevi dengeleme aracı olarak kullandıkları iki ülkenin muhtemel yakınlaşmasının Orta Asya için anlamı farklı olacaktır. Putin'in Türkiye'yi "geleneksel ve önemli ortak" ilan etmesinin ardından Ankara'ya gelen Rus Başbakanı Mikail Kasyanov'un stratejik ortaklık önerisi Ankara'da şaşkınlıkla karşılanmıştı. Türkiye'nin enerji bakımından bağlı olduğu Rusya aynı hakimiyetini Türk silah sanayi ve silah alımlarına da yansıtmak için zaten yıllardır süren cömert tekliflerine devam etmektedir.¹⁶⁶ Nazarbayev'in Avrasya yaklaşımında Türkiye'nin de bulunduğunu burada hatırlatmak gerekir. Ancak, Ruslar için Avrasya yaklaşımı, tarihi olarak, hep kendi tesir sahalarını kontrol altında tutmak ve genişletmek manasına gelmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak, Rusya'nın son on yıllık Orta Asya siyaseti, aktif ve pasif dalgalanmalarla dolu gibi görünse de önemli bir istikrarlılık örneği sergilemiştir. Öncelikle, Rusya, bölge ülkelerinin toprak bütünlüklerinin ve siyasi istikrarlarının garantisini olacağı teminatını güçlü bir biçimde vermiştir. Bölge ülkelerinde fundamentalizm endişesini iyi manipüle etmek suretiyle kendi faydasına çevirmiştir. Vadi merkezli gruplara darbeler vurmaktansa, varlıklarını kontrol altına alarak bölgedeki askeri varlığını güçlendirme yolunu seçmiştir. Rusya, siyasi ve ekonomik

¹⁶⁴ Jennifer Balfour, Turkey to the Rescue: Life Raft or Hindrance to a Besieged Uzbekistan?, CACA, December 6, 2000.

¹⁶⁵ AZER PRESS 27/02/2001, Turkic President's Summit Agenda is in the Pipeline, in Reuters.

¹⁶⁶ Kubilay Kültüğün, Turkey and Russia: A Strategic Partnership?, CACA, January 31, 2001.

birlikte Orta Asya sakinlerinin yaşamlarının bir parçası haline gelmekte, siyasi kısıtlamalara ek olarak görülen insan hakları ihlalleri kitleleri radikalleşmeye itmektedir. Orta Asya yönetimleri, buldukları güvenlik krizini öyle bir paranoyaya dönüştürmüş haldedirler ki, internet kullanımının dünyada en sınırlı olduğu ülkeler arasında Orta Asya devletleri sayılmaya başlanmıştır.¹⁷⁰ Tabii ki bu paranoya da yukarıda bahsi geçen kısır döngünün vazgeçilmez bir parçası haline gelmektedir.

Yeniden başladığı iddia edilen "büyük oyun" senaryolarına karşı hazırlıklı olan Orta Asya liderlikleri uzaklarda dost arama siyasetlerinde Doğu Asya'ya öncelik vermekteler. Japonya ve Güney Kore'ye ek olarak Hindistan'ın da Orta Asya arenasında aktör olarak ortaya çıkması ile, geleneksel oyuncular olan Pakistan, İran, Çin ve Rusya önemli bir rekabet ile karşı karşıya kalabilirler. Kısacası, Orta Asyalılar, oyuna mümkün olduğunca fazla aktör çekerek, Rusya ve Çin'in ağırlıklı rollerini dengeleme arayışındalar.¹⁷¹ Özellikle de Özbekistan, 2000-2001 kışı itibarı ile elini bütün yönlere uzatmış, önemli bir işbirliği arayışına girişmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu güvenlik krizine ek olarak yaşanan ekonomik sıkıntılar, Özbek yönetimini uzaktaki dostlarla yakınlaşmaya zorlamaktadır.¹⁷² Hatta "dost"lar coğrafi olarak ne kadar uzak olurlarsa Orta Asya devletleri için o kadar yakın "dost" olma potansiyeline sahip olabilirler.

Özbekistan, Orta Asya'nın kilit ülkesidir. Rusya'nın bölgedeki yayılma siyasetine karşı direnen ve direnme potansiyeline sahip olan tek ülkedir. Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile yakın ilişkiler içindeki Rusya için Türkistan'da düşmemiş tek kale Özbekistan'dır. Özbekistan Rusya'ya karşı son on yıldır sürdürdüğü direnme sürecinde zaman zaman Çin, İran ve Hindistan gibi ülkelerle karşı karşıya kalmıştır. ÖİH son iki yıl içinde Vadi'ye yaptığı iki büyük saldırıda, Vadi'nin en azından bir kısmına hakim olmaya çok yaklaşmıştı. Bunun gerçekleşmiş olması halinde, aynı Tacik iç savaşı neticesinde olduğu gibi bölge yeniden Rus askeri varlığı ile tanışacaktır.

Rusya'nın son dönem Türkistan siyaseti, şu anda, Özbekistan üzerine yoğunlaşmıştır. Yukarıda ayrıntıları ile verilmeye çalışılan denge kurma arayışları da şu anda Türkistanlı yönetimlerin Rusya'nın bölgesel hakimiyet stratejisine kısa vadede verebilecekleri tek cevap olarak görünüyor.

¹⁷⁰ Bea Hogan, Internet Latest Battleground for Central Asian Repression, CACA, July 19, 2000.

¹⁷¹ Stephen Blank, Central Asia's Deepening East Asian Relations, CACA, November 8, 2000.

¹⁷² Robert M. Cutler, Uzbekistan's Foreign Policy and Its Domestic Effects, CACA, November 8, 2000.